

Bokodi-Oláh Gergely:

Megelevenedő történelem

-

**Történelmi műsorok
a Magyar Televízióban
1957-1990**

Budapest, 2009. A szerző kiadásában.

ISBN 978-963-06-8429-3

Tartalom	
Előszó	4
Előszó a könyvkiadáshoz	10
A politika szemszögéből	12
Az alkotók szemszögéből	23
Bokor Péter és a <i>Századunk</i>	25
Hanák Gábor, az MTV-státuszos filmszínész	39
Magyar Ágnes és B. Révész László, a <i>Tévégyetem</i> alkotói	49
Sára Sándor, a 2. magyar hadsereg „krónikása”	56
A történészek szemszögéből	65
ÁVH-sok a TV-ben	72
Utószó	81
Melléklet	83
A Magyar Televízió ismeretterjesztő történelmi sorozatainak adatbázisa 1957-1990	
Bibliográfia	109

„Minden nemzet fontosnak tartja, hogy gyermekei megismerjék történelmét. A nyilvános tereken elhelyezett emlékművek nemcsak saját koruk számára fontosak; az emlékezés templomaiként a jövő lojalitását építik.”¹

¹ Price, Monroe E.: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest (Magvető Könyvkiadó) [1998]. 21.

Előszó

Mi lehetne nagyobb nyilvános tér, mint a tömegkommunikáció? Ezen belül az egyik leghatékonyabb eszköz a televízió. Az értékmentő, értékteremtő történelmi műsor pedig emlékmű, alkotója történetíró, akinek a keze alatt megelevenedik a történelem.

A történetírás mindig is meghatározó tudományág volt. Az ókori görögök óta minden nép, mely a kulturális fejlettség egy bizonyos pontján átlépett, igyekszik megörökíteni viselt dolgait. Képzeljük el a görög-perzsa háborúkat korabeli perzsa értelmezésben, vagy Caesar gall háborúit egy gall szerző tollából.

Ezeket az írásokat azonban csak néhány tudásában kiváltságos személy, főként szerzetesek ismerhették a kora középkorban. Gutenbergnek köszönhetően már a széles körű terjesztés is lehetővé vált. Azonban a 15. században, és még sok évszázadon át, az olvasás továbbra is a kiváltságosok tudománya maradt, bár e kör lassan bővült. A 19. század kezdte meg a széles körű harcot az analfabétizmus felszámolására,

mely még ma is tart. Ekkor lett széles olvasótábora a történetírásnak is.

A siker azonban nem tartott sokáig. A 20. század fordulóján és első évtizedeiben megjelenő film, rádió és televízió elvonta a széles olvasótábort. Ugyanakkor új távlatokat nyitott: a Gutenberg-galaxis kitágult.

A történetírás nemhogy elvesztette lehetőségét, hogy a szakmai berkeken kívül a nagy nyilvánossághoz szóljon, de új lehetőséget kapott. A magyar történészek felismerték ezt a lehetőséget az új közvetítő eszközökben. László Gyula,² Mályusz Elemér,³ Györffy György,⁴ Szűcs Jenő,⁵ Komoróczy Géza,⁶ hogy csak

² László Gyula (1910-1998) régész, képzőművész. Egyetemi tanár Kolozsváron (1940-1951). A Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője (1953-1957). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (továbbiakban ELTE) tanszékvezetője (1957-1980). Szakterülete az avar kor, a honfoglalás, valamint a magyar őstörténeti régészet. Kutatási módszerei iskolateremtőek voltak. A kettős honfoglalás elméletének kidolgozója. Széchenyi-díjas (1991).

³ Mályusz Elemér (1898-1989) történész. A Magyar Országos Levéltár munkatársa (1920-1930), majd egyetemi tanár. A „Századok” társszerkesztője (1931-1935). 1945-ben kényszernyugdíjazták. Megbízásokból tartotta fenn magát. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa (1954-1968).

⁴ Györffy György (1917-2000) történész. Az Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban MTA) Történettudományi Intézetének munkatársa, tudományos tanácsadója (1949-1988). Fő kutatási területe a magyar őstörténet, az Árpád-kori magyar történelem és a történeti földrajz. Széchenyi-díjas (1992).

⁵ Szűcs Jenő (1928-1988) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1960-), főosztályvezetője

néhány nevet említsek, mind-mind közreműködtek nem is egy televízió-műsorban. A televízió pedig kész volt az együttműködésre. A '90-es évek, és a kereskedelmi adók megjelenésével azonban háttérbe szorult a jó értelemben vett népnevelés szempontja. Pedig nem egy egyetemi tanár, akadémikus van, akinek az előadásai a hozzáértő közönség számára önmagukban is élvezetesekek, de megfelelő technikai háttérrel piacképessé tehetők a nagyközönség számára is. Erre azonban nem sokan áldoznak a mai média-szereplők közül.

Az elmúlt negyven évben az állami televízió nem sajnálta a pénzt a saját készítésű történelmi televíziós műsorokra.⁷ Tisztában voltak vele, hogy ezáltal, néhány óra leforgása alatt, történelem-értelmezésük nagyobb tömeghez jut el, mint több éves iskolai oktatással. Az ideológiailag erősen befolyásolt 20. századi történelem-bemutatók részben a Horthy-korszakbeli

(1976-). Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a Történészek Forradalmi Bizottsága titkára. Fő kutatási területe a középkori város- és az újkori igazgatástörténet.

⁶ Komoróczy Géza (1937-) ókortörténész, orientalista, assziriológus, hebraista. Az általa alapított Assziriológiai (1985-), majd Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék (1988-) tanszékvezetője az ELTE-n. Széchenyi-díjas (2007).

⁷ A bemutatott történelmi sorozatok közül egyedül a *Bem* készült koprodukcióban, az összes többi saját gyártású műsor volt!

ellenségkeresésében, részben a munkásmozgalmak felnagyításában és dicsőítésében öltött testet. Emellett megjelenhettek az ókori, középkori, újkori egyetemes és magyar történelem jeles alakjai, nagy államai, történelemformáló történései, története is.

Az új lehetőséget, „a képekkel való történetírást”, több neves történészünk is felismerte. A műsorok, amikben közreműködtek, ma is megtalálhatóak a Magyar Televízió Archívumában. A jelen történészei mégsem hivatkoznak ezekre a munkákra, nincsenek a köztudatban. Pedig tudományos igényességükön nem eshetett csorba a nézők megnyerésére legalkalmasabb, szórakoztató forma figyelembe vétele mellett sem.

Szakdolgozatomban a Magyar Televízió történelmi műsorainak bemutatására teszek kísérletet. Elsősorban az érdekel, a Kádár-korszakban milyen lehetőségei voltak az ismeretterjesztésnek ezt a területét választó televíziós alkotóknak. A műsorok közül kizárólag azokat vettem górcső alá, melyek sorozatként kerültek adásba.

Bemutatom a hatalom által támasztott elvárásokat a sajtóval, azon belül a televízióval szemben, amelynek ideológiai alapjai a lenini tájékoztatáspolitikai alapelveken nyugodtak. Eszerint a sajtó elsődleges feladata a propaganda, a szervezés és az agitáció. Ennek érdekében a sajtó irányítása az Agitációs és Propaganda Osztály⁸ kezébe került. A korszak kezdetén hangsúlyt helyeztek a népműveléssel való kapcsolat kiépítésére, szerény sikerrel. A marxista-leninista eszmék mentén való műsorkészítés érdekében megvalósították a főszerkesztői felelősség elvét, mely egyfajta öncenzúrát jelentett.⁹

Dolgozatomban az ideológiai alapokhoz való ragaszkodás, a pártirányítás, valamint az öncenzúra és egyéni döntések, témaválasztások ellentmondásait, kompromisszumait, összeegyeztethetőségét keresem. Igyekszem megválaszolni a kérdést, mennyiben volt szabad mozgástere az ismeretterjesztő történelmi

⁸ továbbiakban APO

⁹ Ezzel egyszersmind elkerülték azt is, hogy a rendszert hivatalos cenzúrával lehessen vádolni. „Én azt mondtam, hogy a rendszer ne csináljon központi cenzúrát... Hanem ehelyett ki kell nevezni a rendszer számára megbízható főszerkesztőt, igazgatót, és ahogy a Le Monde főszerkesztője cenzúráz, ha úgy tetszik, a Le Monde szempontjából.” - Aczél György-interjú. Készítette Kozák Gyula, Litván György, Hegedűs B. András 1989-1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 162. sz. 613. Kiemelés tőlem.

műsorok készítőinek, és mennyiben erőltette rájuk akaratát a hatalom. Voltak időszakok, amikor a pártvezetés erősebb kézzel bánt az egész sajtóval, és volt, amikor nagyobb mozgásteret hagyott az újságíróknak, tévés szerkesztőknek. Arra is megpróbálom választ adni, a történelmi műsorok alkotói hogyan tudtak érvényesülni ebben a közegben.

Munkám során több forrásból építkeztem. A téma kifejtéséhez a párt tömegtájékoztatásról, illetve magáról a televízióról született határozatait vizsgáltam meg, különös tekintettel az ismeretterjesztő műsorokra vonatkozó irányelvekre. A vonatkozó szakirodalom másodelemzésének is teret biztosítottam a dolgozatban. A fő hangsúlyt igyekeztem mégis a már elkészült, és részben az 1956-os Intézet Oral History Archivumában található interjúkra, valamint az általam készített interjúk ismertetésére helyezni.¹⁰

¹⁰ A megszólaló alkotók névsorából hiányzik két személy. Vikol Katalin egészségi állapota miatt, férje, Szakály István pedig rá való tekintettel nem szólalt meg. Mindketten, és főleg együtt, több jelentős történelmi műsor készítői (ld. az adatbázist).

Előszó a könyvkiadáshoz

Szakedolgozatom könyvkiadását elsősorban a téma szűkös szakirodalmára való tekintettel határoztam el. A kérdéskör alapos áttanulmányozásával, a fellelhető szakirodalom másodelemzésével, a források felkutatásával, és saját interjúk felhasználásával összeállított munkámat ki akartam emelni az egyetemi könyvtár szakdolgozatai közül. Így könnyen elérhetővé válik azok számára is, akik ezt követően érdeklődnek a történelem és a Magyar Televízió kapcsolatáról. Remélem, ezzel sikerül hozzájárulnom az ő munkájuk megkönnyítéséhez.

A könyvkiadás szinte teljes egészében megegyezik a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kommunikáció szakán 2009-ben leadott diplomamunkámmal. A védést és az államvizsgát követően a szöveget újraolvastam, néhány apróbb hibát javítottam benne, illetve módosítottam a bibliográfiai hivatkozások formáján.

Ezúton mondok köszönetet családomnak, akik lehetővé tették, hogy egyetemi tanulmányokat folytathassak. Köszönetet mondok témavezetőmnek, Dér

Andrásnak, hogy nem elégedett meg az első változatokkal, és így ösztönzött a téma minél igényesebb körüljárására. Köszönöm Bokor Péternek, Hanák Gábornak, Magyar Ágnesnek és B. Révész Lászlónak, hogy vállalták az interjút és személyes beszélgetés keretében mondták el tapasztalataikat, élményeiket. Végül köszönet Szecsey Istvánnak, aki sok hasznos tanáccsal látott el a munka során.

Budapest, 2009. november 12.

A politika szémszögéből

A tárgyalt időszak, 1957-1990, nagyrészt megegyezik az úgynevezett Kádár-korszakkal.¹¹ A szocializmust építő legvidámabb barakkban másképp folytak a mindennapok, mint ma. A televíziós alkotóknak ugyanúgy kellett egyensúlyoznia az önmegvalósítás, és a rendszer direkt irányítása között, mint mindenki másnak.

Az 1957 tavaszán induló televízió olyan pillanatban kezdte meg működését, mely nem kedvezett az önálló véleményalkotásnak. A fél évvel korábban ezzel próbálkozó társadalomra behívták a szovjet hadsereget. Az 1963-ig a nemzetközi nyomásnak is ellenálló Kádár-rendszer nem biztosított nagy mozgásteret a szabad gondolkodóknak. Senkinek sem.

A televíziót a politikai intézményrendszer részének, a párt eszközének tekintették. Hatalmi eszközként kezelték, amely a Magyar Szocialista Munkáspártnak¹² volt alárendelve. A hatalom céljainak megfelelően kellett befolyásolja a társadalmat.¹³

¹¹ 1956-1988.

¹² továbbiakban MSZMP

¹³ FRICZ 1988: 7-8.

Ugyanakkor csak ritkán avatkoztak bele drasztikusan a televízió működésébe. Szívesebben alkalmazták a közvetett irányítást a párttag munkatársakon keresztül.

A vezető szerkesztők kinevezése és leváltása a tulajdonos, vagyis az állam,¹⁴ valamint a Tájékoztatási Hivatal jogköre volt. A rendszer úgy működött, hogy elég volt a főszerkesztőnek szólni, milyen irányvonalat kövessenek, és ő intézkedett. A vezető szerkesztőknek továbbá részt kellett venniük az APO, illetve a Tájékoztatási Hivatal által szervezett értekezleteken. Ezeken „a párt- és az állami vezetés képviselői értékelték elvégzett munkájukat, és új utasításokkal látták el őket.”¹⁵

A televíziózás általános alapelvei mellett figyelembe kellett venni a lenini tájékoztatáspolitikai koncepciót, miszerint „a sajtó, az újságíró legyen kollektív propagandista, szervező, agitátor.”¹⁶ A gyakorlati megvalósítás, vagyis a szocialista eszmék terjesztése, és az ennek ellentmondó ideológiák elleni

¹⁴ Minden hazai médium állami-, illetve párt-kezekben volt. Nem volt kivétel. A Magyar Televízió mellett más tévé nem működött, működhett.

¹⁵ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. In: BAJOMI-LÁZÁR 2005: 26.

¹⁶ FRICZ 1988: 8.

harc, a párt útmutatása alapján történt. Nem volt elég a hivatalos politikát képviselni, de az egyéb tájékoztatást is a sokszor szóról szóra megfogalmazott igények alapján kellett végezni. Hiába fogalmazódott meg a pártvezetésben is a szerkesztőségek önálló munkavégzésének igénye, az elv beszűkítette a mozgásteret.

Kritikát lehetett, sőt kellett is időnként megfogalmazni, azonban a jó és rossz példák arányát is a felső vezetés szabta meg attól függően, éppen milyen társadalmi-gazdasági viszonyok voltak az országban. Ahogy a szovjet politikában, úgy hazánkban is keményebb és enyhébb időszakok váltogatták egymást. Ennek megfelelően bántak a tájékoztatáspolitikával is. Előfordult tehát, hogy a központi irányítás kicsit hosszabbra engedte a gyeplőt. Jellemző azonban, hogy még ilyenkor is, az egyes részterületek irányítása ragaszkodott a „kézi vezérléshez”.

Ennek is megvolt a maga oka. A médiumok, így a televízió legfőbb bevételi forrása az állami támogatás volt, hiszen piacgazdaság nem működött. Ha valamelyik szerkesztőség munkájával nem voltak megelégedve, vagy egyszerűen csak „oda kívántak hatni”, csökkentették a

nekik szánt támogatást. Ezt egy vezető sem szívesen kockáztatta.

Ott volt a személyes szempont is. A médiában dolgozók bizonyos privilégiumokat élveztek. Újságíró-igazolványuk kedvezményekre jogosította őket, például hamarabb, egy év alatt juthattak személygépkocsihoz.¹⁷

Az MTV indulása utáni néhány évben jellemzően erős pártirányítás alatt működtek a tömegkommunikációs eszközök. Az ekkor születő MSZMP-nek meg kellett szilárdítania pozícióit, hiszen 1956 nem ért véget november 4-én. A társadalmi ellenállás áthúzódott 1957-re, és csak fokozatosan hagyott alább az elkövetkező néhány évben. Ez még nem a gulyáskommunizmus és a legvidámabb barakk ideje.

A '60-as évek aztán enyhülést hozott. Az külpolitikai elszigetelődés feloldására meghirdetett 1963-as amnesztiarendelet, és az azt követő nemzetközi nyitással párhuzamosan a pártvezetés belpolitikában is engedett az erős kéz politikájából. Nagyobb teret kapott a tömegkommunikációs média is, kevésbé érződött a párt irányítása.

¹⁷ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Médiapolitika. In: BAJOMI-LÁZÁR 2005: 26.

1966. május 23-án az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottsága a televízió munkájáról adott ki határozatot.¹⁸ A tévé-előfizetők száma 1966-ban közel 900.000 fő volt, az ismeretterjesztés pedig az összműsoridő 9,4%-át tette ki. Ennél többet csak a szórakoztató (47,5%), valamint a direkt politikai műsorokra (25,5%) fordítottak.¹⁹

A párt is felismerte a televízióban rejlő példátlan lehetőségeket a tömegek befolyásolására, és ezt igyekezett is kihasználni, bár egyelőre nem volt elégedett teljes mértékben az eredménnyel.

„A Televízió az utóbbi években a párt agitációs, propaganda- és kulturális nevelőmunkájának szerves részévé és egyik leghatásosabb politikai eszközévé vált... A műsorok segítették a párt politikájának milliós tömegekhez történő eljuttatását... Nőtt a televízió politikai hatékonysága, bár elmarad a lehetőségektől és a követelményektől.”²⁰

¹⁸ VASS 1978: 294-302.

¹⁹ Uo. 292.

²⁰ Uo. 295.

Az ismeretterjesztő műsorok közül a határozat, más műsorok mellett külön kiemeli a *Panoptikumot*,²¹ mint az antiimperialista propaganda egyik igen jó műsorát. Az ismeretterjesztést összességében tematikailag sokrétűnek és formailag gazdagnak mutatja be a határozat. „A műsorok közérthetőek, érdekesek és erősödött marxista²² világnézeti tartalmuk.”²³ A marxista történelmi nevelést illetően külön kiemelik a *Századunk*²⁴ sorozatot.

A népművelési műsorokat illetően megköveteli a határozat a világnézeti egyértelműséget, az intellektuális arisztokratizmus mellőzését, illetve figyelmeztet a puszt lexikális ismeretek bemutatásának szükségtelenségére.

A személyügyi kérdésekre rátérve megtudhatjuk, hogy vannak a televízióban olyan nélkülözhetetlen szakemberek, akik ideológiai okokból történő félreállítása várat még magára, mert nincs kivel pótolni őket.

²¹ Cím: *Panoptikum*. Első adás: 1961.11.01. Szerkesztő: Bokor Péter. 8 rész.

²² marxizmus: Karl Marx és Friedrich Engels nézeteit összefoglaló elmélet. Eszerint a történelem osztályharcok története.

²³ VASS 1978: 297.

²⁴ Cím: *Századunk*. Első adás: 1965.02.28. Szerkesztő: Bokor Péter, majd Hanák Gábor. Rendező: Bokor Péter. 45 rész.

„Tervszerűbbé kell tenni a kádermunkát, folytatni kell a nem megfelelő munkatársak minőségi cseréjét. A műsorok szerkesztőitől meg kell követelni a nagyobb ideológiai és szakmai kulturáltságot, a politikai éberséget és harcosságot. Az eddiginél is magasabbra kell emelni a munkatársakkal szemben támasztott politikai, szakmai, erkölcsi követelményeket.”²⁵

Abból, hogy erre a határozatnak külön fel kellett hívnia a figyelmet, arra következtethetünk, hogy ez a feladat még megoldatlan volt 1966-ban.

1972. június 6-án ismét napirendre került az MSZMP előtt a tévé ügye. Ezúttal az APO foglalkozott a televízió munkájával.²⁶ 1972-ben, ugyan csak kísérleti adásként, de működött a 2. műsor. Már voltak színes adások is, és az előfizetők száma elérte a kétmilliót, vagyis hat év alatt megkétszereződött. A Magyar Rádió és Televízió fő feladata a szocialista szemlélet formálása, a szocialista életforma népszerűsítése lett.

Az ismeretterjesztő műsorokat a pártoktatás egyik fórumaként és a marxista társadalomtudományok népszerűsítőjeként méltatta az állásfoglalás. A történelmi

²⁵ VASS 1978: 302.

²⁶ VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975.* [Budapest] (Kossuth) 1979². 275-283

műsorokat külön kiemelte, mint amiknek a színvonala emelkedett. Több olyan műsort is indítottak, amelyek az alacsonyabb végzettségűekhez szóltak. Továbbra sem tartották követendőnek a lexikális tudás erősítését, ehelyett inkább a gondolkodásra nevelést helyezték előtérbe.

Az APO megállapította, hogy a tévé nemcsak politikai intézmény, de hatalmi eszköz is. Széles körben való elterjedtsége révén a politikai nevelőmunka és a kulturális élet meghatározó szereplője. A műsorok megoszlásában az ismeretterjesztő és oktató műsorok továbbra is a szórakoztató (55%) és politikai (27%) műsorok mögött álltak az adásidő 18%-ával.

1982. május 4-én az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya az ismeretterjesztésről foglalt állást.²⁷ Ebben a könyvkiadás, a sajtó és rádió mellett ott szerepelt a televíziós ismeretterjesztés is. „Napjainkban erősödött az ismeretterjesztés eszmei-politikai tartalma, nagyobb teret kapnak a közelmúlt történelmét, a mai magyar valóságot elemző módon bemutató témák.”²⁸ A televízió, a rádió mellett, felvette a kapcsolatot a

²⁷ VASS 1988: 346-352.

²⁸ Uo. 346.

tudományos intézetekkel és kutatóműhelyekkel, aminek eredményeként az ismeretterjesztés jelentős fejlődést ért el. A történelmi ismeretterjesztés hiányosságaként értékelték, hogy a tévé sok esetben csak évfordulókhoz, nemzeti ünnepekhez kapcsolódóan készített historiográfiái²⁹ műsorokat. Eszerint a párt is igényelte volna a történelmi ismeretterjesztést. Ekkor már nem a Horthy-korszak volt a kérdés, hanem 1956, ami a '80-as években lett újra téma a közéletben, így a televízióban is. A pártnak pedig nem volt mindegy, a tévé milyen beállításban mutatja be az '56-os eseményeket.

Ekkorra ugyanis a felnőtt lakosság kétharmada ült tévé elé napi rendszerességgel, így az adásidő 6%-ában ismeretterjesztő műsorokat sugárzó televízió az ismeretterjesztés egyik, ha nem leghatékonyabb eszközévé lépett elő. A nézők közül azonban hiányoztak az alacsonyabb végzettségűek, akiknek a megszólítását az állásfoglalás célul tűzte ki.

A televízió jelentősége, befolyása, lehetőségei továbbra is ismertek a párt előtt: „A tömegtájékoztatási eszközök nagy tömegekhez képesek szólni. Egyszerre, gyorsan és gyakorlatilag mindenkihez eljutnak, s ebből

²⁹ historiográfia (latin): történetírás

adódóan a közvélemény alakításában szerepük meghatározó.”³⁰

A jövő feladatait tekintve a közvetlen múlt bemutatására kellett az addigiaknál is nagyobb súlyt helyezni, hogy a szocialista értékeket népszerűsítsék. Szakmailag megfontolandó irányelvet is megjelöltek: több tematikailag egymásra épülő ismeretterjesztő sorozat sugárzását javasolták.

Arról, hogy a gyakorlatban hogyan irányították a televízió munkáját a párt részéről, Kornidesz Mihálytól³¹ kapunk információkat, akit 1983-ban helyeztek a tévé élére:

„Ez úgy működött, hogy az Agitációs és Propaganda Osztály rendszeresen, kéthetenkénti értekezleten elmondta a véleményét a televízióról, a rádióról és a különböző sajtótermékekről. Ez az esetek döntő többségében utólagos

³⁰ VASS 1988: 349.

³¹ Kornidesz Mihály, Dr. (1930-) Pedagógiából kandidált. A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Pártbizottságának politikai munkatársa (1953-1956). Az MSZMP KB Tudományos és Közoktatási Osztályának munkatársa (1961-1983), osztályvezetője (1973-1983). MSZMP KB tag (1980-1988).

Forrás: BABICZKY László – DUNAVÖLGYI Péter – JÓZSA Anikó: MTV Arcképcsarnok. Elérhető az interneten: http://www.mtv.hu/arckepcsarnok/index.php?_page=adatlap&_id=204 (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.)

véleménynyilvánítás volt, de arra is igen gyakran volt példa, hogy előre megmondták a feladatokat annak tükrében, hogy milyen politikai, vagy tudományos eseményre kell a médiában, a sajtóban felkészülni.”³²

Ezeket az irányelveket aztán a tévéelnökök kellett az intézményen belül továbbadnia a különböző szerkesztőségek felé.

A sajtó politikai irányítására a jogi szabályozatlanság adott lehetőséget. Az 1986-os sajtótörvényig³³ ugyanis csak kormányrendeleti szinten³⁴ volt meghatározva a sajtójog.

„Az elektronikus média műsorainak szabályozására voltaképpen nem volt szükség, mivel a káderpolitika és a napi ellenőrzés mellett nem kerülhetett adásba olyan tartalom, amely nem ment át a többes szűrő mindegyikén. Ezenkívül az a tény is fegyelmező hatással volt a munkatársakra, hogy a Magyar Rádió és a Magyar Televízió monopolhelyzetet élvezett, hiszen alternatív álláslehetőség saját szakmájukban nem kínálkozott számukra belföldön.”³⁵

³² SCHMITT 1997/1998 (II. kötet): 8.

³³ 1986. évi II. törvény

³⁴ 26/1959. számú kormányrendelet

³⁵ SIPOS Júlia: A magyar sajtó jogi szabályozása és politikai irányítása. In: *Dolgozatok az államjog témaköréből* / szerk.

Az alkotók szemszögéből

A Kádár-rendszerben megvoltak azok a témák, amikről lehetett beszélni, és megvoltak, amikről nem. Egyes témák esetében megvolt, hogy hogyan lehetett róluk beszélni. Ha ezekkel az elvárásokkal valaki direkt módon szembement, azt elhallgattatták. Annak nem volt lehetősége nagy nyilvánosság előtt kifejteni a véleményét. Aki nagy nyilvánossághoz akart szólni, annak el kellett fogadnia a rendszer játékszabályait.

A televízió belülről a „játékszabályok” betartását a főszerkesztőknek kellett megkövetelni és ellenőrizni. A tárgyalt korszak nagy részében, a televíziós ismeretterjesztés területén, ez a feladat Sándor György közművelődési igazgatóra, valamint Sylvester András fősztályvezetőre/főszerkesztőre hárult.

Sándor György egy helyen úgy fogalmazott, hogy a televízió „fontos eszköze a világméretűekben folyó ideológiai harcnak.”³⁶ Máshol aztán ezt részletesebben is kifejtette:

KUKORELLI István. Budapest: ELTE ÁJK Magyar Államjogi Tanszékének és TDK tanácsának kiadványa, 1983. 116. Idézi BAYER Judit: Sajtó- és médiajog. In: BAJOMI-LÁZÁR 2005: 167.

³⁶ SÁNDOR György: A televízió helye és szerepe a népművelésben. Referátum. In: HARANGI László (szerk.): *Televízió és népművelés*:

„Mi soha nem tagadtuk a tudatos, pártos válogatás elvét, a közlésre kerülő tények, adatok, ismeretek, alkotások feladatát, a szocialista ember formálásának célját... A rádió és televízió mindenekelőtt politikai intézmény és nemcsak tájékoztató közleményeit, hanem ismeretterjesztő és szórakoztató tevékenységét is meghatározza a politikai feladat, a politikai cél. Ez közelebbről azt jelenti, hogy valamennyi műsor közös törekvése a szocialista tudat alakítása, a dolgozók társadalmi aktivitásának kifejtése. Azokra az információkra, azokra az ismeretekre és azokra az alkotásokra van szükség, amelyek az embereket szocialista módon tanítják gondolkodni és dolgozni. Nincs helye a műsorban az ellenséges szándékú, a szocializmussal szemben álló, azt tagadó, a dolgozó embert megvető közleményeknek, alkotásoknak.”³⁷

A közvetítendő ismeretek kiválasztásánál Sándor György az általános műveltség terjesztésénél is előrébb helyezte a politikai szempontot.

Sylvester András jóval megfontoltabban fogalmazott: „Ha abból indulunk ki, hogy a műveltség egyfelől eszköz, másfelől cél, akkor jogos a megállapítás, hogy az ismeretterjesztés legáltalánosabb célja is kettős:

Az 1964. május 19-20-án megrendezett országos konferencia referátuma, hozzászólásai és szemelvények a konferenciára beérkezett tanulmányokból. Budapest (Népművelési Intézet) 1964. 6.

³⁷ SÁNDOR György: Rádió, televízió – művelődés. *Népművelési Értesítő.* 1968/4: 301-317. 304.

a munkára (a konkrét termelő tevékenységre és a közéletben való aktív részvételre) és a szabad idő kulturált eltöltésére való nevelés.”³⁸

Az alkotónak tehát el kellett fogadnia a „játékszabályokat” ahhoz, hogy dolgozhasson. Bekerülve a körbe aztán volt lehetősége saját elképzeléseinek a megvalósítására is, amelyet kellő állhatatossággal akár a hivatalos állásponttal szemben is képviselni tudott.

Bokor Péter és a *Századunk*

Bokor Péter³⁹ 1942-ben érettségizett Kaposváron. A háborúban elvesztette generációk óta asszimiláns,⁴⁰ életüket magyarként megélő zsidó családját. Ő maga csak kalandos körülmények között menekült meg. A deportálás⁴¹ elől menekülve hochdeutsch-nak⁴² adta ki

³⁸ SYLVESTER András: Televízió és ismeretterjesztés II. *Népművelés*. 1968/12. 20.

³⁹ Bokor Péter 1961-ben először készített történelmi televíziós műsort hazánkban. Ez volt a *Panoptikum*. A *Századunk* író-rendezőjeként a műfaj úttörője és útmutatója.

⁴⁰ asszimiláns (latin): más közösségbe beolvadó, azzal azonosuló személy

⁴¹ deportálás (latin): idegenbe, kényszerlakhelyre hurcolás

⁴² hochdeutsch (német): német nyelv. Itt: népi német értelemben. A népi németeket különválasztották a magyaroktól.

magát, így SS⁴³ páncélgránátosi kiképzésben részesült. A Berlin melletti bevetésből megszökött, majd egy komoly lábsérülést követően angol hadifogságba került. Itt sikerült megértetnie és igazolnia, hogy ő kicsoda.

Hazatérve egyetemre akart menni, de mivel apja gyógyszerész volt, ezért osztályidegennek titulálták, és elutasították jelentkezését. Már a háború alatt szimpatizált a baloldali értelmiséggel, így egy kommunista barátjához fordult segítségért, aki a pártközpontban dolgozott. A MAFIRT-nál,⁴⁴ a kommunista párt filmvállalatánál kapott állást. Idegen

⁴³ SS: Schutzstaffel (német „védő csapat”). A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) különleges alakulata. Bokor Péter feltehetően a Waffen (Fegyveres) SS-ben kapott kiképzést, mely a hadsereg mellett harcolt. 1944-ben már 800.000 tagja van, mivel minden 17. életévét betöltött német nemzetiségű férfinak kötelező volt belépnie. 1946-ban az SS-t a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék háborús bűnös szervezetnek nyilvánította (kivéve a Waffen SS lovashadosztályait).

⁴⁴ MAFIRT: Magyar Filmiroda Részvénytársaság (1924-1951), ezt követően Magyar Híradó- és Dokumentum Filmgyár (1951-1957), végül Budapest Filmstúdió (1957-1964). Egyesítették a Hunnia Filmstúdióval (ezt 1917-ben Korda Sándor Corvin Filmgyár néven alapította, 1926-1949 és 1956-1964 között Hunnia Filmstúdió, 1949-1956 Magyar Filmgyártó Vállalat) és létrehozták a Magyar Filmgyártó Vállalatot (MAFILM, 1964-1993). A dokumentumfilmek és tévéfilmek a Könyves Kálmán körüti műtermekben készültek. 1972-ben a Hunnia és a Budapest Filmstúdió önállósult és átvette a filmgyártást, a MAFILM szolgáltató részleg lett. 1975-ben további két játékfilmstúdió (Objektív, Dialóg) létrehozásával egyidejűleg a Hunnia és a Budapest is visszakerült a MAFILM szervezetébe. 1987-ben a filmstúdiók ismét önállósultak.

nyelvű levelező lett. Később, mintegy lefokozásként, a dramaturgiára helyezték. Itt szinkronszövegeket írt. A neki kiadott dokumentumfilmeket kielemezte, és a szinkronstúdióban beletanult a rendezésbe is.

Szabadidejében történelmi tanulmányokat folytatott. Az akkoriban írt történelmi művek kapcsán rájött, hogy a logika itt-ott megbicsaklott, a szovjet szempontból megírt történelem nem mindenhol stimmelt.

Ekkoriban indult a televízió, és Bokor Péter hamar ráérezett, hogy a történelem az a témakör, aminek óriási lehetőségei vannak az új médiumban. A mozifilm, a dokumentumfilm viszonylag kevés emberhez jut el. De ha a tévében, egy műsorban, egy estén leperreg egy film, akkor azt a fél ország látja.

A '60-as években vett új irányt a hazai történetírás. Ránki György,⁴⁵ Juhász Gyula⁴⁶ objektívebb képet rajzoltak a közelmúlt magyar történelméről. Bokor

⁴⁵ Ránki György (1930-1988) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese (1962-1986), majd igazgatója (1986-1988). Fő kutatási területe a 20. századi magyar politika- és gazdaságtörténet, illetve a 2. világháború története. A *Történelmi Szemle* felelős- (1973-1981), majd főszerkesztője (1981-1986). Kossuth-díjas (1961).

⁴⁶ Juhász Gyula (1930-1993) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa és tanácsadója (1958-1985). Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója (1986-1993). Fő kutatási területe a magyar diplomáciatörténet és az 1930-40-es évek magyarságtudatának vizsgálata.

Péter ezt a vonalat akarta megvalósítani a televízióban is. Még nem dolgozott a televíziónál, de bejárt forgatásokra, érdeklődött, kérdezett, műsorötleteket nyújtott be. 1961-ben felkérték, legyen az ekkor induló ismeretterjesztő rovat vezetője. Ezt a feladatot 1963-ig látta el. Ekkor döntött úgy, hogy a *Századunkat* akarja csinálni.

A 20. századról szóló sorozat ötletét közeli barátja, Ránki György, az MTA Történettudományi Intézetének igazgató-helyettese vetette fel. Az alapgondolat abból született, hogy a korszak bővelkedik a drámai fordulatokban, és vannak róla archív felvételek is. A műsort a kezdetektől fogva támogatta Juhász Gyula és Berend T. Iván⁴⁷ is.

A tervet, az első húsz részről, a televízió vezetése minden további nélkül elfogadta. Bokor Pétert felmentették rovatvezetői pozíciójából és rendezői beosztásba került. Ebben a minőségében stabil forgatócsoportot kapott: egy gyártásvezetőt, egy felvételvezetőt, egy-két asszisztentst, illetve kijelöltek egy

⁴⁷ Berend T. Iván (eredetileg Berkovics Tibor, 1930-) történész, közgazdász. A budapesti közgazdaságtudományi egyetem dékánja (1962-1965), majd rektora (1973-1979). Az MSZMP KB tagja (1988-1989). Az MTA elnöke (1985-1990). Fő kutatási területe a 19-20. századi magyar és európai gazdaságtörténet. Kossuth-díjas (1961).

olyan operatőrt, aki elsősorban a *Századunk*nak dolgozott. Bár a műsort szervezetileg besorolták, de valójában közvetlenül Sándor György műsorigazgató irányítása alá tartoztak.

Az első húsz részt követően elváltak Bokor Péter és a Magyar Televízió útjai. Az író-rendező méltánytalannak tartotta a bérezési rendszert, és nem tudta elfogadni, hogy a televízió vezetése elutasította a műsor készítésére kidolgozott terveit. 1971-1976 között így nem láthattak a nézők új részt a képernyőn.

Tömpe István⁴⁸ elnöknek benyújtott néhány oldalas memorandumában az alábbiakat vázolta fel: csinálja önálló részleg a *Századunk*at, és ez a részleg a tévé keretein belül dolgozzon a forgatókönyvek elkészültéig. Ebbe a következők tartoztak: interjúk forgatása, archív anyagokat gyűjtése, tudományos előkészítés, történészek felkérése. Amint ezek megvoltak, és a forgatókönyvre rákerült a pecsét, akkor filmgyártásra van szükség. Ez történjen profi forgatócsoporttal, a Mafilm keretein belül, és a filmekre,

⁴⁸ Tömpe István (1909-1988) politikus (eredetileg kárposztosgéd). Részt vett a spanyol polgárháborúban. Az MSZMP KB tagja (1956-1988). 1956 decemberétől 1958-ig a fegyveres erők minisztere, illetve belügyminiszter. A Magyar Rádió és Televízió elnöke (1962-1974). Az Állami Rádió és Televízió Bizottság elnöke (1974-1983).

mint a játékfilmekre, minden alkalommal köszön szerződést a tévé.

1974-ben váltás következett be a televízió élén.⁴⁹ Az új vezetés teljesítette Bokor Péter kéréseit, így a műsor folytatódott: 1976-ban jelentkezett ismét a *Századunk*. Az elkövetkező tíz évben a második világháború magyarországi fordulópontjait elemezték az alkotók.

A műsor munkálatai 1963-ban kezdődtek, az utolsó adás pedig 1988-ban került képernyőre.⁵⁰ Nem sok műsor él meg 25 évet. Bokor Péter szerint a hosszú

⁴⁹ Nagy Richárd, Dr. (1928-2009) Tanulmányait többek között az ELTE Történelem Szakán is folytatta (1950-1954). A Ganz Villamossági Művekben elektroműszerész (1946-1950), ugyanitt a vállalat *Turbó* c. lapjának főszerkesztője (1954-1956). A *Szabad Ifjúság* c. lap főszerkesztője (1957). A KISZ KB titkára (1957-1959). A KISZ Budapesti Bizottságának első titkára (1959-1965). Az MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője (1965-1969). Az MSZMP VIII. ker. Bizottságának első titkára (1969-1971). Az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára (1971-1974). A Magyar Televízió elnöke (1974-1983). Budapest Fővárosi Tanács elnökhelyettese (1984-1989). Országgyűlési képviselő (1963-1975), MSZMP KB Gazdasági Bizottsága tagja (1972-1973).

Forrás: BABICZKY László – DUNAVÖLGYI Péter – JÓZSA Anikó: MTV Arcképcsarnok. Elérhető az interneten: http://www.mtv.hu/arckepcsarnok/index.php?_page=adatlap&_id=199 (utoljára ellenőrizve: 2009.11.12.)

⁵⁰ 2000-2006 között a Duna TV műsorán *Emlékképek*, majd a Magyar Televízióban *Századunk* címmel folytatódott a műsor, de egészen más anyagi lehetőségek között, és más struktúrával. A dramatikus részek teljesen eltűntek. Heti rendszerességgel, archív híradó-anyagokat mutattak be.

élettartam receptje, hogy Ránki György, és a történettudomány más jeles képviselői, meg tudták értetni Aczél Györggyel⁵¹ és másokkal, hogy a központi elvárásoknál jóval objektívabban kell bemutatni a történelmet. A másik oldal tetteit mérlegelni, értékelni kell, nem eltüntetni vagy megsemmisíteni.

Bokor Péter munkája során igazán komoly nehézségbe nem ütközött, de azért akadt néhány buktató. Először 1964-ben, mikor *Az éjszakára hajnal* című egész estés, a felszabadulásról szóló dokumentumfilmjét mutatták be a mozik. Dramaturgia maga Aczél György volt, a bemutatót pedig komoly propaganda előzte meg. Mégis csak négy napig láthatták a nézők, majd levették a mozik műsoráról. Hivatalosan azért, mert egymás után szólaltak meg benne egykori vezérkari tisztek. Valójában

⁵¹ Aczél György (1917-1991, eredetileg Appel) politikus. A Rajk-per idején börtönbe került (1949-1954), majd rehabilitálták. Országgyűlési képviselő (1947-1953, 1958-1967, 1971-1990). Az MSZMP KB tagja (1956-1989). Művelődésügyi miniszterhelyettes (1957-1958), első miniszterhelyettes (1958-1967), a KB titkára (1967-1974, 1982-1985), a PB tagja (1970-1988), miniszterelnök-helyettes (1974-1982), az Országos Közművelődési Tanács elnöke (1974-1976, 1980-1982), a Társadalomtudományi Intézet főigazgatója (1985-1990). A '60-as évek közepétől 1985-ig a magyar kulturális élet irányítója.

a betiltás oka az Aczél György és Szirmai István⁵² közti hatalmi harc volt.

1988-ban, a *Századunk – Végjáték a Duna mentén* utolsó négy részét először a televízió vezetőinek mutatták be, zártkörű vetítés keretében. Az elnök távollétében az elnökhelyettes gratulált Bokor Péternek, de kijelentette, hogy nem lehet bemutatni a filmeket. Azzal indokolta döntését, hogy ebben felmentik Horthyt, és kiállnak a Horthy-rendszer mellett. Bokor Péter csupán tartotta magát a korábban is követett elvéhez, miszerint olyasvalamiért nem lehet elítélni valakit, amit nem követett el.⁵³ Ránki György, a sorozat fővédnöke, épp külföldön volt. Bokor Péter fiatalabb munkatársai mozgósították volt egyetemi évfolyamtársaikat, akik a pártközpont Tudományos- Kulturális- és Köznevelési Osztályán dolgoztak, és elérték, hogy egy történész-grémium is megnézhesse a filmet. Ezekkel a történészekkel aztán megállapodtak, mely részleteket

⁵² Szirmai István (1906-1969) politikus. 1959-1966 közt az MSZMP KB kulturális és ideológiai titkára.

⁵³ Korábban, a cattarói matrózlázadás esetében is így járt el. A korabeli történetírás úgy hirdette, Horthy, még tengerésztisztként, megtizedeltette a matrózokat a lázadás után. Bokor Péter több szentanuval, matrózzal is készített interjút. Egyikük sem tudott a tizedelésről. Az író-rendező vállalta ezt az álláspontot, és így mutatta be a filmjében.

módosítsák: a 15-20 változtatást aztán néhány nap alatt elvégezték, és a filmek képernyőre kerülhettek.

Összesen négy tabu-interjúalanyt szabtak Bokor Péter számára. Ők Gerő Ernő,⁵⁴ Péter Gábor,⁵⁵ Rajk

⁵⁴ Gerő Ernő (eredetileg Singer, 1898-1980) politikus. A Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. Először a Tanácsköztársaság alatt (1919) tűnik fel a közéletben. Bécsben, emigránsként, nemzetközi pártmunkát végez (1920-1922). Hazatérését követően 1923-ban elfogják, 15 év börtönre ítélik. Egy évre rá a Szovjetunió magyar hadifoglyokért kicseréli (nem csak őt). A franciaországi magyar kommunisták vezetője (1925-1928). A Komintern munkatársa, a spanyol polgárháború egyik nemzetközi brigádjának vezetője, szovjet állambiztonsági ügynök (1930-as évek). 1945-1956 nyara között, Rákosi után a második legfontosabb kommunista vezető. Ez idő alatt a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagja, parlamenti képviselő (1944-1957), felváltva kereskedelmi-, közlekedésügyi-, pénzügy-, állam-, külkereskedelmi, valamint belügyminiszter. Farkas Mihállyal és Rákosi Mátyással a titkos honvédelmi bizottság tagja (1950-1953). 1956 nyarától a Magyar Dolgozók Pártja első titkára. 1956. október 25-én minden párttisztviselőt megfosztották. Október 29-én többekkel együtt a Szovjetunióba menekült. 1960-as hazatérése után visszavonultan élt, fordításokat vállalt. 1962-ben kizárták az MSZMP-ből. Az MTA tagja (1949-1957). Kossuth-díjas (1949).

⁵⁵ Péter Gábor (1906-1993, eredetileg Eisenberger Benjámín) politikus, rendőrtiszt (eredetileg szabósegéd). 1931-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja. Kétszer is letartóztatják (1935, 1940). 1942-től illegalitásban él, a Békepárt vezetőségi tagja (1943-1944). Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja (1945). A Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja (1945-1953). A politikai rendőrség (az Államvédelmi Hatóság, továbbiakban ÁVH, és elődszervei) megszervezője, irányítója. Altábornagy (1949-). Letartóztatják és kizárják a pártból (1953). Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik (1957-ben 14 évre módosítják). Szabadlábra kerül (1959), majd egyéni kegyelmet kap (1960). Nyugdíjazásáig szakszervezeti könyvtáros.

Júlia,⁵⁶ és Király Béla⁵⁷ voltak. Gerő Ernővel nem is kísérletezett, Péter Gáborral beszélgetett ugyan, de felvételtől szó sem lehetett, Rajk Júliával életút-interjút,⁵⁸ Király Bélával pedig interjút készített. Utóbbit 1989-ben,

⁵⁶ Rajk Júlia (1914-1981, született Földi Julianna). Rajk László felesége. Eredetileg védőnő. 1936-1939 között Párizsban az illegális kommunista mozgalom tagja. 1940-ben hazatér és belép a Kommunisták Magyarországi Pártjába. 1944-ben Rajk Lászlóval együtt internálják Sopronköhidára. 1947-től a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége elnöke. 1949-ben megszületik fia, ifj. Rajk László. Fél évvel később, férje letartóztatásával összefüggésben, ő is börtönbe kerül, egészen 1954-ig. Gyermekeinek nevét megváltoztatják, és gyermekotthonba helyezik. Szabadulása után a Szabó Ervin Könyvtárban talál munkát. 1955-ben rehabilitálják Rajk Lászlóval együtt, gyermekét visszakapja. Az 1956-os események után Romániába deportálják, ahonnan 1958-ban térhetnek haza. Forrás: RAJK László: Családtörténet. Elérhető az interneten: <http://www.rajk.hu/csaladtortenet.html> (utoljára ellenőrizve 2009.03.19.)

⁵⁷ Király Béla (1912-2009) katonai vezető, hadtörténész. A Honvédelmi Minisztérium munkatársa (1942-1944), harcol a fronton is. 1945-ben dandárjával átáll a szovjet Vörös Hadsereghez, belép az Magyar Kommunista Pártba. A Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályvezetője (1947-1948), a honvédegyalogság parancsnokhelyettese (1948-1949), majd parancsnoka (1949-1950). A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alapító parancsnoka (1950-), vezérőrnagy. 1951-ben összeesküvés vádjával halálra ítélik. Az ítéletet később életfogytiglani börtönre enyhítik. 1956-ban szabadul. Az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik katonai vezetője: a nemzetőrség főparancsnoka, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke, Budapest katonai parancsnoka. 1956 után az Egyesült Államokban telepedett le. Több emigráns szervezet tagja (1958-1966), az '56-os forradalom és szabadságharc emlékének és eszméinek jeles képviselője, terjesztője. Országgyűlési képviselő (1990-1994). Vezérezredes (1990-).

⁵⁸ Cím: *Egy temetés története*

Nagy Imre és mártírtársai újratemetésekor,⁵⁹ adáskészre tudta volna vágni, de leadását az akkori elnök⁶⁰ szigorúan megtiltotta.

A *Századunk* sorozat elismertségét és népszerűségét az adta, hogy szakmailag nagyon magas színvonalon kivitelezték. Az ún. „beszélő fejek”, vagyis a szemtanúk megszólaltatása mellett történetileg hiteles narrációk, archív filmfelvételek, és dramatizált jelenetek ötvöződtek benne. Nem egyszerűen ismeretterjesztés volt ez, de jó értelemben vett szórakoztatás is. Megszólította a nézőket, akik szívesen ültek le a műsor elé, annak sokszor nehéz témája ellenére is.

A dramatizált jelenetek szükségszerűen kerültek be a filmekbe. Először az első világháború kitörése kapcsán, vagyis a negyedik részben szembesültek az alkotók azzal a nehézséggel, hogy a legfontosabb

⁵⁹ Király Béla 1956-ot követően ekkor tért vissza először Magyarországra. Beszédet mondott a Hősök terén.

⁶⁰ Bereczky Gyula (1935-) A Magyar Rádió munkatársa (Pécsi Stúdiója, majd Budapest 1955-1956, 1957-1984) MSZMP KB alosztályvezető, osztályvezető helyettes (1984-1987). A Magyar Televízió elnöke (1987-1989). Utóbbi minőségében az MSZMP KB tagja (1988-1989).

Forrás: BABICZKY László – DUNAVÖLGYI Péter – JÓZSA Anikó: MTV Arcképcsarnok. Elérhető az interneten: http://www.mtv.hu/arckepcsarnok/index.php?_page=adatlap&_id=2 (utoljára ellenőrizve: 2009.11.12.)

történések a nyilvánosság kizárásával folytak, vagyis legfeljebb írásos anyag van róluk.

A szarajevói merénylet esetében nagyon kevés eredeti archív anyag, filmfelvétel állt rendelkezésükre. A szereplőkről akadtak felvételek más helyszínen, amik felhasználhatóak voltak. A lényeg azonban nem ez, hanem, hogy a merénylet után néhány héttel kitört az első világháború. A lényeg a Bécsben ülésező kabinet megbeszélései, az ott elhangzottak. Ezekről jegyzőkönyvek készültek, amik, gót betűs írással, megvoltak. Ezeket azonban nem lehetett órákon keresztül olvasatni a nézőkkel. Arról nem is beszélve, hogy mindezek alapján még meg is kellett volna értenie, mi vezetett a világháború kitöréséhez.

A műsor készítői ezért aztán gyártattak egy nagy kerek asztalt. Körülötte karosszékeket helyeztek el, mögöttük pedig festőállványokat. Ezeken a Monarchia főembereinek felnagyított arcképeit helyezték el. A karosszékekben egy-egy úr ült, a képen szereplő ruhában, de maszkírozás nélkül, míg az asztalra a gót betűs jegyzőkönyveket tették. Néha ebből bevágtak egy-egy sort. Az irat hiteles, így a szöveg is az. A szereplő képe ugyancsak. Valaki eljátssza a szövegét, a mondanivalóját,

de előadóként, nem átéléssel.⁶¹ Így meg lehetett érteni a történeteket.

Tudatosan alkalmazták az elidegenítést is. Kameratechnikát, lámpákat komponáltak a képbe, hogy a hallottakra helyeződjön a hangsúly. Fennállt a veszélye ugyanis, hogy a néző esetleg eredeti archív felvételeknek véli a dramatizált jeleneteket, így ezt igyekeztek elkerülni.

A szarajevói merénylet kapcsán⁶² szólt meg először szemtanú is a műsorban. A Teréz körúton élt egy idős hölgy, akinek a papája fűszerész-csemegekereskedő volt 1914-ben Szarajevóban. A hölgy, még kamaszként, ebben a kereskedésben tartózkodott a merénylet napján. Egyszer csak félrelökte valaki, és kisietett a boltból. Utánament az illetőnek. Röviddel később ez az úr két lövést adott le. Gavrilo Princip⁶³ volt az. Mindezt a hölgy, akadozva ugyan, de elmesélte. A történet életre

⁶¹ Bokor Péter, rendezőként, azt magyarázta a színészeknek, hogy itt nem játszani kell, hanem illusztrálni. Nem hagyta játszani a színészeket. A szöveg volt a fontos, nem a játék.

⁶² 1914. június 28. Gavrilo Princip lelőtte Ferenc Ferdinánd osztrák trónörököst és feleségét. A merénylet az első világháború casus belli lett.

⁶³ Princip, Gavrilo (1894-1918) boszniai szerb diák. A Fekete Kéz nevű szerb titkos szervezet megbízásából a szarajevói merénylet elkövetője (ld. fent). 20 év börtönre ítélték. Az embertelen börtönviszonyok közt életét vesztette.

kelt, amelyet néhány szarajevói kép támasztott alá. A néző úgy érezte, belekerült a történetbe, szinte látta az eseményt. Ezek voltak a szakmai újítások, amik a formát kialakították. Minden adásban fejlődtek a formák, mert nem voltak állandó sémáik, folyamatosan megpróbálták újítani.

A műsor, a dramatizált jelenetek szakmai bravúráján túl, mely a nézőnek könnyítette meg a megértést, történész szemmel nézve az interjúalanyok szempontjából bírt igazi jelentőséggel. Elsősorban a Horthy-korszak, valamint a német megszállás olyan szereplőit sikerült kamera elé ültetni, akik csak itt mondták el emlékeiket. Az emigránsok, valamint a náci Németország prominenseinek megszólaltatása nem volt egyszerű feladat. Féltek, hogyan kerül bemutatásra szerepük, mire használják majd a velük készített beszélgetéseket. Bokor Péter ezeknek a jégpáncéloknek a feltörését tartja a legnagyobb érdemének. Ehhez az is hozzájárult, hogy minden interjúalanyával korrekt volt. Amit ígért, amit vállalt, ahhoz tartotta magát, és soha senkit nem állított be hamisan. Rengeteget levelezett az interjúalanyok felkutatása érdekében. Nyugaton Kéri

Kálmán, Habsburg Ottó, valamint Gosztonyi Péter támogatta, állt ki mellette.

Speciális történelmi helyzet és pillanat volt, amikor a *Századunk* olyan országos jelentőségű eseménnyé tudott nőni, amilyen egykor volt. Esti főműsoridőben adták, és az egész ország nézte. A titka abban keresendő, hogy a nézők érezték, nem akarják őket az orruknál fogva vezetni. Ehhez nem voltak hozzászokva. Bokor Péterék, mikor kezdték, nem akarták megvalósítani az őszinteség forradalmát, csupán szakmailag igényes sorozatot akartak készíteni. Így lett végül őszinte és sikeres.

Hanák Gábor, az MTV-státuszos filmcsináló

Hanák Gábor tanulmányait az ELTE BTK⁶⁴ magyar-történelem szakán végezte. 1968-ban diplomázott. Ugyanebben az évben a Magyar Televíziónál helyezkedett el. Később a Magyar Televízió társadalomtudományi szerkesztőségének élére került. Innen 1985-ben távoznia kellett, majd a Budapesti Filmstúdió vezetője lett.⁶⁵ 1986-tól az OSZK⁶⁶ Történelmi

⁶⁴ Bölcsészettudományi Kar

⁶⁵ 1992-ig dolgozott itt.

⁶⁶ Országos Széchényi Könyvtár

Interjúk Tárának az igazgatója, 1993-tól a Duna TV főigazgató-helyettese, majd 1996-1997 között alelnöke volt. 1999-ben a Magyar Történeti Film Alapítvány kuratóriumának elnöke lett.

Számos történelmi műsor köthető a nevéhez, így az *Alattvalók és királyok*, a *Várak, törökök*, a *Forradalmak kora és Magyarország*, illetve fontos szerepet vállalt a *Krónika/Pergőtűz*, valamint a *Századunk* filmjeiben is.

Időről időre neves, de a hatalom által háttérbe szorított történészeket sikerült megszólaltatnia a televízióban. Ilyenek voltak Kosáry Domokos,⁶⁷ Bónis György,⁶⁸ Fügedi Erik,⁶⁹ Szűcs Jenő⁷⁰ és Mályusz

⁶⁷ Kosáry Domokos (1913-2007) történész. A Pázmány Péter Tudományegyetem (1950-től ELTE) újkori magyar történeti tanszékének tanszékvezetője (1946-1949). 1949-ben minden állásából menesztették. A Magyar Agrártudományi Egyetem Központi könyvtárához került. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnöke. 1957-es letartóztatását követően 1958-ban 4 év börtönre ítélték, ahonnan 1960-ban, amnesztiával szabadult. A Pest Megyei Levéltárhoz (1960-1968), majd az MTA Történettudományi Intézetéhez (1968-1989) került. Az MTA elnöke (1990-1996). Fő kutatási területe a 18-19. századi magyar történelem. Széchenyi-díjas (1995).

⁶⁸ Bónis György (1914-1985) jogtudós. A szegedi tudományegyetem tanszékvezetője (1947-1957). Elbocsátása után a Fővárosi Levéltár munkatársa (1957-1974).

⁶⁹ Fügedi Erik (1916-1992) történész. A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosa (1946-1950), a Levéltárak Országos Központjának tudományos osztályvezetője (1950-1952).

Elemér.⁷¹ Mikor szakértőket keresett, Bolla Ilona⁷² professzorasszonyhoz fordult tanácsért. Ő javasolta neki, hogy ne elsősorban az egyetemi tanárok közt keressen megszólalókat. A nagyok többsége levéltárakban, a Központi Statisztikai Hivatalban, vagy a Történettudományi Intézetben volt eldugva. A Magyar Televízió felső vezetésében műveletlenség, vagy hozzá nem értés okán ezek a nevek nem keltettek gyanút, és csak utólag vették elő miattuk az alkotókat. Így is volt olyan, akit nem tudtak becsempészni, például az '56 után nem rehabilitált Donáth Ferencet.⁷³

Elbocsátását követően konzervgyári tervkészítőként, statisztikusként dolgozhatott csak (1953-1961). A Magyar Történelmi Társulat tudományos munkatársa (1961-1965). A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának történeti statisztikusa (1965-1980). Fő kutatási területe a középkori magyar társadalomtörténet. Széchenyi-díjas (1992).

⁷⁰ Lásd fent.

⁷¹ Lásd fent.

⁷² Bolla Ilona (1927- 1980, Gerics Józsefné) történész. A történettudomány kandidátusa (1976). 1952-től oktat az ELTE-n. 1977-1980 docens. Fő kutatási területe: középkori magyar társadalom-, település-, és jogtörténet.

⁷³ Donáth Ferenc (1913-1986) politikus, jogász. 1934-től a Kommunisták Magyarországi Párjának tagja. 1937-ben a Márciusi Front egyik szervezője. 1940-től rendőri felügyelet alatt, 1942-től illegalitásban él. Részt vett az ellenállásban, majd fontos szerepet vállalt a földreform végrehajtásában. Az MKP, majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja, a Rákosi-titkárság vezetője (1948-1951). 1951-ben koncepcióss perben 15 év börtönrre ítélik. 1954-ben szabadul, rehabilitálják. 1956-ban Nagy Imre köréhez tartozott. Őt is elhurcolták Snagovba. 1958-ban a Nagy

A társadalomtudományi osztály háttérét tudományos miliő adta. Kedvező időszaka volt ez a kutatómunkának, ám más kérdés, hogy mi jelenhetett meg ezekből.⁷⁴ A szerkesztőség tagjai mindenesetre rendszeresen látogatták a tudományos konferenciákat.

Mivel a televízió más szerkesztőségeihez képest lényegesen kevesebb pénzből gazdálkodhattak, valamint műsoraik félreeső helyen, időben kerültek képernyőre, kevésbé voltak rövid pórázon, mint mondjuk a politikai műsorok készítői. Rájuk sokkal inkább a tudományra is érvényes aczéli-kádári jelszó vonatkozott: a kutatás szabadsága, a publikálás felelőssége.

A Híradó és a politikai műsorok szigorú felügyelet alá estek. Napi kapcsolatban álltak a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztályával. Rendszeresen részt kellett veyenek a heti tájékoztató értekezleteken is. Hanák Gábor egyszer maga is jelen volt ezen, amikor Sándor György közművelődési

Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 év börtönre ítélték. 1960-ban, amnesztiával szabadult. Ezt követően mezőgazdasági könyvtárban, múzeumban, majd az MTA-nál, végül pedig a Szövetkezetkutató Intézetnél tud elhelyezkedni. A '80-as években születő ellenzék kiemelkedő alakja.

⁷⁴ Még Ránki György 1973-ben kiadott, *A második világháború története* című könyvéből is kivették az első fejezetet, melyben leírta, a Harmadik Birodalom mellett a Szovjetunió is lerohanta Lengyelországot.

igazgatót helyettesítette. Ezen megmondták miről, milyen beállításban kell beszélni az adott héten, és az előző heti, a hivatalos állásponttól eltérő tudósításokat pellengérré állították.

A történelmi műsorok⁷⁵ egészen más megítélés alá estek, csak utólagos számonkérés volt. A kész műsort megnézte a főszerkesztő, aki jelentést készített róla az igazgatónak. Az igazgató az elnöknek számolt be, aki ismertette a műsor tartalmát a pártközponttal. De nem az APO-val, hanem az MSZMP KB Kulturális-, Tudományos-, Közoktatási Osztályával. Részben ennek köszönhetően, lényegesen nagyobb alkotói szabadsággal rendelkeztek, mint a televízió más osztályai, szerkesztőségei.⁷⁶

A témaválasztást illetően volt egy bizonyos belső alkalmazkodás. Ha valaki a televízióban dolgozott, ismerte az elvárásokat. Tudták, csak annyiban lehet

⁷⁵ Az MTV struktúrájában a Közművelődési Főosztály Ismeretterjesztési Osztályán belül a Társadalomtudományi szerkesztőségbe tartoztak.

⁷⁶ A *Századunk* még a társadalomtudományi műsoroknál is nagyobb mozgásterrel bírt. Komoly tudományos háttér állt mögötte, és egy lépéssel mindig előrébb járt a párt által elfogadott krédónál. Ilyen eset volt, többek között, amikor Somogyvári Rudolfra osztották Horthy szerepét. Nemes Dezső tájékozott a Politikai Bizottság ülésén, pedig valószínűleg nem történt más, mint hogy a pártvezetők feleségei, a műsort nézve, megjegyezték otthon, hogy milyen fess, snájdig úriember ez a Horthy.

ezeknek ellentmondani, hogy valamilyen számonkérésnek azért mindig eleget lehessen tenni.

A legjobb tudósokkal dolgoztak, akiknek a gondolkodása távol állt az MSZMP KB Tudományos Osztálya alapelveitől, de ők is ezekben az évtizedekben szocializálódtak. Pontosan tudták, hogy a Dózsa-parasztháborúból nem azért kell külön rész egy sorozatban,⁷⁷ mert tudományosan olyan fontos mozzanat, hanem, mert a kiemelt tematika része. Minden egyetemi tankönyvben és minden történeti konferencián kiemelt téma volt. A Dózsa-parasztháborúról készített filmben, mindezek ellenére, az obszerváns ferencesekről részletesen adhatott elő Szűcs Jenő, és ekkor szólalt meg először a nyilvánosság előtt Mályusz Elemér. Ha másért nem, ezért már megérte leforgatni az adott részt.

A kutatás szabadsága leple alatt sikerült interjút készíteniük Bibó Istvánnal is. Huszár Tibor⁷⁸ javasolta külsősként, hogy forgassanak portréfilmet Erdei Ferencről,⁷⁹ és ennek keretén belül, mint pályatárshoz,

⁷⁷ *Alattvalók és királyok* 6. rész

⁷⁸ Huszár Tibor (1930-) szociológus. 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségi tagja. Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének vezetője (1983-1992). A magyar szociológiai oktatás egyik megteremtője. Az MTA tagja.

⁷⁹ Erdei Ferenc (1910-1971) politikus, szociológus. A falukutató mozgalom tagja, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója (1939) és

jutottak el Bibó Istvánhoz⁸⁰ is. Erdei Ferenc özvegyének, Majláth Jolánnak a közvetítésével sikerült rávenni Bibót, hogy nyilatkozzon. 1974-1975-ben beszélgettek vele. Mikor elfogyott a nyersanyag, és már nem tudtak filmre dolgozni, magnóval rögzítették a beszélgetést.⁸¹ Az Erdei-portréfilm 1986-ig dobozban maradt, nem engedték adásba.

Kosáry Domokosról is készítettek portréfilmet. Őt ugyan rehabilitálták '56-ot követően, de a hatalom nem engedte, hogy kvalitásának megfelelő pozícióba

vezéralakja. 1944-től haláláig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere (1944-1945). 1948-1955 között felváltva állam-, földművelésügyi- és igazságügyi-miniszter. A minisztertanács elnökhelyettese (1955-1956). Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt részt vett a Nagy Imre-kormány munkájában. 1956.11.04-én, Tökölön letartóztatják, egy hónap múlva szabadul. Az Agrárgazdasági Kutatóintézet igazgatója (1957-1970). Részt vállalt az 1968-as gazdasági reform előkészítésében. A Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka (1971-). A Hazafias Népfront főtitkára (1964-1970). Az MTA alelnöke (1964-1970). Kossuth-díjas (1948, 1962).

⁸⁰ Bibó István (1911-1979) jogfilozófus, politikai-történeti író. Részt vett az Ideiglenes Kormány munkájában (1945), majd a közigazgatás újjászervezésében, és a választási törvény megalkotásában. A Nemzeti Parasztpárt egyik vezető személyisége (1945-1949). 1951-től könyvtáros, majd kutató a budapesti Egyetemi Könyvtárban. 1956-ban a Nagy Imre-kormány államminisztere. November 4-én passzív ellenállásra szólított fel. 1958-ban életfogytiglani börtönre ítélik. 1963-ban amnesztiával szabadul. 1971-es nyugdíjba vonulásáig a Statisztikai Hivatal könyvtárosa.

⁸¹ Huszár Tibor (1989) *Bibó István - Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Debrecen. Magyar Krónika.

kerüljön.⁸² A róla készült alkotást úgy sikerült keresztülvinni, hogy párhuzamosan csinálták a Berend T. Ivánról, az MTA elnökéről, a rendszer harcos hívéről, készülő portréfilmmel. Berend T. becsülte Kosáryt. Hanák Gábor eleve úgy adta be a műsortervet, hogy mindkét személyről portréfilmet csinálnak, és így sikeresen átment a tervezet.

Kosáryval megbeszélték, hogy helyénvaló lenne, ha valamilyen nagyon diplomatikus formában, de kifejtené a véleményét 1956-ról. Elmondta, hogy az 1945 utáni évek forradalmi változást jelentettek, és amelyik ezzel szembe megy, azt ellenforradalomnak lehet nevezni, de amelyik ezt továbbvinné, azt nem lehet így nevezni. Tehát amelyik ezt a változást megakadályozza, az az ellenforradalom. Ez először 1984-ben hangzott el a televízióban, mert ez az anyag is dobozban maradt egy-két évig. Furcsa módon, épp a pártközpontban ítélték vállalhatónak az elhangzottakat, és bólintottak rá az adásba kerülésére, a televízióban ugyanis féltek a következményektől.

Előfordult, hogy egy '56-ban a forradalom mellé álló szakértő, valamint egy rendszerhű irodalomtörténész

⁸² Lásd fent.

közül előbbi volt az, aki a tévében kijelentette, hogy Petőfinek kommunisztikus nézetei voltak, és hogy a vörös zászló a világszabadság jelképe volt.⁸³ Egyszerűen azért, mert míg rendszerhű kollégájának nem volt mitől tartania, ő próbált kitörni az elnyomás alól.

Hanák Gábornak végül a *Krónika/Pergőtűz* filmek kapcsán kirobbant botrány folyamányaként kellett távoznia a televízióból. Sára Sándor filmje az Objektív Filmstúdió és az MTV Közművelődési Főszerkesztőségének koprodukciónak készült. Így lett Hanák Gábor az „MTV státuszos filmszínész”, aki a főosztályt képviselte az alkotói gárdában.⁸⁴

A film szövegét az APO nézte át. Ők jelezték az elnököknek, Nagy Richárdnak, hogy mely részeket tartják kíváncsiaknak megváltoztatni. Nagy Richárd ezt továbbította a főszerkesztőnek, Sylvester Andrásnak,⁸⁵ aki tudatta Hanák Gáborral. A filmesek ugyanis külsősök voltak, őket nem lehetett utasítani. Hanák Gábor volt, aki

⁸³ Ld. *Forradalmak kora és Magyarország*

⁸⁴ A film alkotói: Sára Sándor rendező, Csoóri Sándor és Hanák Gábor szerkesztő-dramaturgok, valamint Kurucz Sándor operatőr voltak.

⁸⁵ Sylvester András (1928-) író. Nevelő, ifjúsággyógyász, általános iskolai tanár, iskolaigazgató. A Központi Pedagógus Továbbképző Intézet munkatársa, a *Társadalmi Szemle* kulturális rovatvezetője. A Magyar Televízió rovatvezetője, később főosztályvezetője (1964-1985).

közölte az APO elvárásait a rendezővel. Ilyenkor, ha Sára Sándor nem akarta végrehajtani az utasítást, akkor megindult a lánc visszafelé, aztán kezdődött az egész előről.

A film leadása végül diplomáciai bonyodalmakhoz vezetett. Nem volt elég, hogy a háború alatti országhatárokkal fémjelzett filmhíradó-főcímek sértették a környező országok öntudatát, de még egy magyar katona és egy ukrán nő szerelme is borzolta a kedélyeket. Nem azt nézték ugyanis a szovjet nagykövetségen, hogy milyen szép a két nemzet egymásra találása, hanem hogy egy szovjet nő egy ellenséges katonával szúrte össze a levet.

A Kádár-rendszer sajátjaként azonban nem a műsor tartalma volt az, ami miatt Hanák Gábornak végül távoznia kellett a televízióból. Büntetőjogi ügyet csináltak a dologból. *Pergőtűz* címmel ugyanis a Debreceni Nyomda 100.000 példányban már kinyomta a film alapján írt könyvet, melyet azonnal be is zúztak. Hanák Gábort azzal vádolták, hogy még a nyomdába kerülés előtt le kellett volna állítsa a munkát, de ő nem tette. 2.800.000.- forintos népgazdasági károkozás beismerését várták tőle, de ő nem írta alá az elé tett

jegyzőkönyvet. Ezt követően közölték vele, hogy ne készítsen műsort. Ekkor kapta a felkérést a Budapest Filmstúdió stúdiótanácsától, hogy menjen át hozzájuk. Bár nem akart távozni, de a televízióban lényegében ellehetetlenítették, így elvállalta a stúdió vezetői felkérését.

Magyar Ágnes és B. Révész László, a *Tévégyetem* alkotói

Mikor Magyar Ágnes a televízióhoz került 1978-ban, a műsor terve már készen volt.⁸⁶ Az ókori Keletről szóló részek kivitelezését irányító Kövári Péter mellé osztották be. *Az ókori Hellász* és *Az ókori Róma* sorozatokat már ő maga szerkesztette. Ezeknek a rendezője volt B. Révész László.⁸⁷

Még mielőtt elkezdtek volna dolgozni, tartottak egy vetítést a főszerkesztőség munkatársainak, valamint

⁸⁶ Közlése szerint a műsor ötlete Sylvester Andrástól és Hanák Gábortól származott. Sylvester András, a Közművelődési Főszerkesztőség vezetője mindig is tervezett egy ilyen jellegű műsort. A *Tévégyetem* történelmi adásait eredetileg egészen a 20. századig bezárólag tervezték több sorozatban, de ez végül nem valósult meg.

⁸⁷ B. Révész László Bokor Péter mellett tanulta meg a szakmát. Fél éve dolgozott az Iskolatelevíziónál, mikor 1965, vagy 1966 januárjában a *Századunkhoz* került. Másodasszisztensként kezdett, majd később a kész forgatókönyv és a műterem közti összes feladatot önállóan végezte. 1970-ig 18 filmet csinált Bokor Péterrel.

történészeknek. Itt az esetlegesen felhasználható archív filmeket mutatták be. A vetítés után Hahn István⁸⁸ professzor felállt, és néhány ponton módosította a filmekben elhangzottakat. Könyvek, lexikonok, jegyzetek nélkül, részletekbe menően.

Hahn professzor szakanyagot írt a műsorokhoz. Magyar Ágnes és B. Révész László ezt követően felkereste őt, átbeszélték a felmerülő kérdéseket, majd megírták a forgatókönyvet. A professzor azonban nem vállalta a külföldi utakat. Két régész-szakértőt javasolt maga helyett, akik aztán a stand-up-okat mondták fel a helyszíneken.

A műsor beindítását a tévében is igen sok megbeszélés előzte meg. Sylvester András 3. emeleti szobájában minden hétfőn reggel 9 órakor értekezletet tartottak, melyen átbeszélték, ki hogy állt a munkával. Egy alkalommal még az Elnöki Tanáccsal is tartottak egy közös értekezletet, melyen a történész-szakértők is jelen voltak.

A sorozaton fokozatos elszegényedés érezhető. Míg *Az ókori Kelet* készítői még 80 napot forgathattak

⁸⁸ Hahn István (1913-1984) ókortörténész. Az ELTE Ókori Történeti Tanszékének tanára (1957-), majd tanszékvezetője (1963-). Az MTA tagja.

külföldön, addig B. Révész Lászlóéknak már csak 23 nap jutott.⁸⁹ Mivel szorította őket az idő, az Athéni Nemzeti Múzeumban például egy nap alatt 140 beállítást csináltak. A stáb négy főből állt. B. Révész László rendező, egyben sofőr is volt, Szabó Miklós⁹⁰ régészszakértő, ha kellett tolmácsként vállalt szerepet, Szentannai Tibor gyártásvezető, ha kellett segédoperatőrként cipelte a felszerelést, míg Dubovitz Péter operatőr 16 mm-es filmre rögzített mindent, amit lehetett és érdemes volt. Ez olyan jól sikerült, hogy a Televideós kiadást többen útifilmnek vásárolták, hogy tudják, mit érdemes megnézni, ha már egyszer kijutottak nyugatra. A stáb rendelkezésére álló Volgában az egyébként is 40 fokos hőség ellenére folyamatosan kellett menjen a fűtés, mert különben elfolyt volna a hűtővíz. Ebben a helyzetben a műbőr ülések már csak a habot jelentették a tortán. Mükénében a Görög Kulturális Minisztériumtól kapott engedélyük ellenére sem

⁸⁹ Két hét Görögországban és 9 nap Olaszországban.

⁹⁰ Szabó Miklós (1940-) régész. A Szépművészeti Múzeum antik osztályának muzeológusa, majd tudományos titkára (1966-1985). Az ELTE ókori régészeti tanszékvezetője (1989-). A Régészeti Intézet igazgatója (1994-2005). Az ELTE rektora (1993-1999). Fő kutatási területe: ókori görög és kelta régészet. Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnöke (2005-).

forgathattak statívról a romokon belül, Olaszországban pedig kétszer is kirabolták őket.

A *Pannónia provincia* című epizódhoz légi felvételeket is készítettek. Ezek engedélyeztetése külön procedúra volt, mivel a szovjet hadsereg hazánkban állomásozott, és ezért a felszállás előtt engedélyt és útvonaltervet kellett beszerezni a szakhatóságtól. A felvételeket egy cenzor jelenlétében kellett előhívni a laborban, aki aztán eldöntötte, mi kerülhet képernyőre, és mi nem.

Az ún. stúdiórészt, Hahn professzor monológját, B. Révész László házában rögzítették. Itt az időnként beszűrődő kutyaugatástól eltekintve nyugodt körülmények közt tudtak dolgozni. Hahn István precízen tartotta magát a megbeszélésekhez, hogy miről mennyit beszélhetett, így utólag keveset kellett vágni az ő szövegéből.

Az utómunka így is több mint egy évig tartott. A nyersanyagot filmen vágták, és egyedül a feliratokat rakták rá elektronikával a 3-as stúdióban. 1 collra rögzítették. Trükkoperatőrök készítették a térképeket és időegyeneseket.⁹¹ A műsor egyébként is csak jóval a

⁹¹ A trükk-kamera lényege, hogy kockánként tud rögzíteni.

felvételeket követően kerülhetett adásba. Mire erre sor került, Hahn professzor már elhunyt.

A *Tévégyetem* készítésébe, az alkotók munkájába, emlékeik szerint egyáltalán nem szóltak bele politikai okokból, csupán szakmailag. B. Révész László ugyanakkor emlékszik, hogy a Károlyi Mihályról szóló filmjét felére rövidítették,⁹² mert fény derült benne arra is, hogy a párt kémkedett jövődöbeli tagjai után. Egy makói portréfilmjéből pedig ki kellett vágja azt a részt, melyben elhangzott, hogy a „felszabadulás” után 200 abortuszt kellett végrehajtani.

A főosztályon a munka tervezhető volt, ha jól dolgozott az ember, megdicsérték, ha hibázott, lehordták. A műsorötleket Sylvester András bírálta el, ő mondta meg, melyik készülhet el, melyiket csinálhatják meg. Anyagi szempontból a tévén belül a szegényebb szerkesztőségekhez tartoztak.

Személyi kérdésekbe, ami a szakértőket illeti nem szóltak bele felülről, így akadémikusokkal, tanszékvezetőkkel dolgozhattak. Ránki György, Berend T. Iván, Komoróczy Géza, Hahn István állandó

⁹² Bár Sylvester András leadhatónak ítélte, Sándor György, Sylvester felettése, a közművelődési igazgató nem engedte képernyőre a teljes műsort.

szakértőnek számított, a '80-as években aztán papok, rabbik is tarthattak előadást a tévében, amiért Nívó-díjat kaptak az alkotók.

A tudományos élettel igen jó és szoros viszonyt ápoltak. Előfordult, hogy a már említett Ránki György, vagy Berend T. Iván a Művelődési Főszerkesztőség munkatársainak tartott előadást. A *Gólyavári esték* forgatását követően pedig, Hahn István a közvetítőstábnak adott egy üveg italt. Magyar Ágnes egész pályafutását tekintve sem emlékszik hasonló esetre.

Szakály Istvánt politikai okokból nem belsőítették. Szekszárdi kommunisták levelet írtak a tévébe, hogy mit keres egy nyilas ellenforradalmár fia a képernyőn. Ez azonban nem Szakály István volt, hanem Szakály Ferenc.⁹³ Két tévés munkatárs leutazott Szekszárdra. Kiderült, hogy az öreg Szakály nemhogy nyilas nem volt, de majdhogynem a nyilasok ellen küzdött, '56-ban pedig egyszerűen csak rendet és nyugalmat tartott, és a helyzetet igyekezett konszolidálni. Ennek ellenére kapott 3 évet, viszont 1962-től nem volt már priusza sem. Nagy Richárd mindezek ellenére kijelentette, hogy ő megengedheti magának, hogy

⁹³ Szakály Ferenc a *Gondolkodók* című műsort vezette a tévében. Kosáry Domokos veje a Nemzeti Múzeumban osztályvezető volt.

Szakály Istvánt nem veszi státuszba. Nagy Richárd 10 évig volt elnök. 1983-ban, mikor az őt követő Kornidesz Mihály került a tévé élére, Szakály Istvánt azonnal belsőítették.

Nagy Richárd B. Révész Lászlót is megjegyezte magának. 1974-ben, épp aznap, amikor a Magyar Televízió élére került, ment adásba a rendező *Ünnep* című dokumentumfilmje, amely két munkásfiatal parasztlakodalmát mutatta be. A főszereplő, a vőlegény, elmesélte, hogy valószínűleg meg fogják választani KISZ-titkárnak. B. Révész Lászlónak megcsörrent a telefonja. Az új elnök igen vehemensen kérte számon rajta, hogy mutathatta be, hogy egy leendő KISZ-titkár templomi esküvőt tart. Nem is kapott Nívó-díjat, csak Nagy Richárd elnökségének utolsó évében, vagyis 9 év múlva.⁹⁴ Addig előfordult az is, hogy az általa irányított stáb kapott, de ő nem.

Egyéb retorzió őt magát nem érte. A kötelező feladatokat, a stúdióműsorokat, mindig tisztességesen megcsinálta, és emellett készíthetett néhány saját filmet

⁹⁴ Ezzel együtt Nagy Richárdot olyan elnöknek tartja, aki sokat tett a tévéért.

is.⁹⁵ Bizonyos öncenzúra azonban kiépült mindenkiben, és erre figyelmeztetni sem kellett senkit. Voltak témák, amikhez nem nyúltak. Olvasták a szamizdatot is, de tudták, amivel ott találkozhatnak, az nagy nyilvánosság elé nem kerülhet.

Sára Sándor, a 2. magyar hadsereg „krónikása”

Sára Sándor a Színház-és Filmművészeti Főiskola operatőr szakán szerzett diplomát 1957-ben. A '60-as évek végétől rendezőként dolgozik, dokumentumfilmeket a '80-as évektől készít. Balázs Béla- és Kossuth-díjas Kiváló és Érdemes Művész. 1993-2000 között a Duna Televízió első főigazgatója, majd elnöke.

*Krónika*⁹⁶ című sorozatából a Horthy-korszak filmhíradóinak főcímét ki kellett vágnia, mert a képernyőn nem jelenhettek meg az egykori

⁹⁵ *Az őszinte szó kevés* című, csöves fiatalokról szóló dokumentumfilmje 1989-ig nem kerülhetett adásba, mivel nem volt hajlandó kivágni azt a részt, melyben az interjúalanyok elmondják, a fasisztoid ideológiákban hisznek. Zártkörű vetítéseken bemutathatta a filmet. Ez volt az ún. szűkített társadalmi forgalmazás.

⁹⁶ A *Krónika* a 25 részes tv-változat (részenként kb. 1 óra), a *Pergőtűz* az 5 részes film-változat. Utóbbi nem rövidített, csak más szerkesztésben összerakott mű.

Magyarország körvonalai. A cenzúra tehát működött. Arra, hogy a nem tetsző, tehát elhagyandó részeket hogyan, milyen formában, mennyire direkten tudatták az alkotókkal, Sára Sándor így emlékszik:

„Volt, amikor közölték is. Tehát volt, amikor sugalmazták, én általában nem vettem figyelembe, amikor sugalmazták, de amikor már közölték, akkor pedig elég, hát éles vitákra került sor. Tehát mondatokon vitatkoztunk, és itt végső fokon, hogyha ki is kellett valamit hagyni, megint azt mérlegelte az ember, hogyha 25 órával szemben két mondat kimarad, vagy akár 2 perc is kimarad, mert erre is volt példa, még iscsak az a döntő, hogy a 25 óra lemenjen.”⁹⁷

Volt olyan is, hogy annyit húztak ki a cenzorok, hogy az alkotók számára az már elfogadhatatlan volt. Ekkor más eszköz nem lévén, egyszerűen nem hagyták, hogy kiírják a nevüket a képernyőre, vagyis nem szerepelt az alkotók neve a főcímben, ahogy az a *Hídő csaták* rész esetében történt.

Az első interjúalany Kéri Kálmán⁹⁸ vezérkari tiszt volt, akit Csoóri Sándorral⁹⁹ együtt kerestek fel. Tőle, és

⁹⁷ SCHMITT 1997/1998 (I. kötet): 231-232.

⁹⁸ Kéri Kálmán (1901-1994) katonatiszt. 1942-1944 között, ezredesi rangban, három honvédelmi miniszternek is számvevője. Horthy Miklós fegyverszünetet bejelentő rádióbeszédét követően átment a Vörös Hadsereghez. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi

másoktól is kaptak neveket, címeket, kiket lehet megkeresni a témában. Hol élnek még szemtanúk. Így az eredetileg két részesre tervezett film nyersanyaga nőtt és nőtt. Mikor tíz résznél jártak, bekapcsolódott a tévé is. A túlélők azonban nehezen nyíltak meg. Sokat segített, „ha a Kálmán bácsi odaszólt, hogy mennek hozzátok és ezeknek lehet beszélni, akkor megnyíltak az emberek.”¹⁰⁰ Végül annyira belemélyedtek (három évig forgatták az interjúkat), hogy minden egyes csapategységből igyekeztek feltérképezni legalább egyvalakit.

Minden interjúalannal 1-3 órányi beszélgetést vettek fel. Egy-egy elbeszélte esemény valóságtartalmát akkor fogadták el, ha azt legalább hárman egybehangzóan állították. Odafigyeltek arra is, ha egy-

Minisztériumának katonai főnöke (1945). Még ebben az évben letartóztatták. A bíróság felmentette a szabotázs vádjá alól, de rendelkezési állományba került. 1949-ben a kistarcsai internáló-, majd a recski munkatábor foglya. Csak a tábor felszámolásakor (1953) szabadul. Ítéletét ekkor hozzák meg, visszamenőleg. Nyugdíjba vonulásáig éjjeliőr, postás, raktáros, pincemester (1954-1966). 1990-től országgyűlési képviselő (MDF). Vezérezredes (1991-).

⁹⁹ Csoóri Sándor (1930-) költő, író. 1958-tól szabadfoglalkozású. 1968-tól a Mafilmnél dramaturg. Az MDF egyik alapítója. A Magyarok Világszövetségének elnöke (1991-). Filmforgatókönyveket is írt. Kossuth-díjas (1990).

¹⁰⁰ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 214.

egy történetet elkezdett valaki, és azt egy másik visszaemlékező be tudta fejezni.¹⁰¹

Az anyagot Sára kiszriptelve¹⁰² dolgozta fel. Mondatonként kicetlizte az egyes témákat, majd összeállította belőle a szerkesztett változatot. A vágószobában még történtek módosítások a hangsúlyok, tónusok alapján, de alapvetően így készültek a filmek.¹⁰³

Sok esetben szerkesztői munkát végzett, rendezői mivolta annyiban nyilvánult meg az alkotásban, hogy bizalmat ébresztett az interjúalanyokban, akik így megnyíltak neki. Prekonceptiók¹⁰⁴ nélkül érkezett a forgatásokra. „Hagytam, hogy az emberek beszéljenek és mondják a magukét... leülsz vele, és elhiteted vele – nem szóban, hanem mozdulatoddal, a nézéseddel, a tekinteteddel -, hogy amiről ő beszél, az téged valóban érdekel. És hogy azzal nem fogsz visszaélni.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 215.

¹⁰² kiszriptelve: kiírva

¹⁰³ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 215-216.

¹⁰⁴ prekonceptió: előzetesen kialakított nézet

¹⁰⁵ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 216.

Mikor elkészült a film, két napos vetítésen mutatták be a szereplőknek.¹⁰⁶ A rendező meghatottan emlékszik vissza erre a különleges élményre: úgy érezte, ő is köztük van a Szovjetunióban. „A kritikusok mondták, hogy ezek beszélő fejek, de történelmi eseményt előadni másképp nem lehet, minthogy beszélnek róla. De nem mindegy, hogy hogyan?! És az ember szelektál. Azért is forgattam ennyi emberrel, hogy legyen anyagom, hogy tudjak választani. Nyilván az ember azokat választotta, akik jól beszélnek, meg jól adják elő ezt a történetet... Én mindenkinek azt mondtam – én nagyon keveset kérdezek, illetve kérdeztem -, jó magát behívták, mi történt magával? S akkor mondta. Nekem csak a metakommunikáció maradt.”¹⁰⁷

Az MTV műsorra tűzte mind a 25 részt. Jó műsorsávban, és követhetően, mindig ugyanabban az időpontban. A harmadik részben azonban egy karpaszományos tiszt elmesélte, hogyan szeretett bele egy ukrán nőbe a fronton. A rendező örült, hogy végre meg tudott felelni a szovjet-magyar barátság elvárásának, amit másként sehogy sem sikerült beletennie a filmbe.

¹⁰⁶ 12-12 órát nézték egymást követő két napon a filmet!

¹⁰⁷ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 218.

Végül azonban ez a történet okozta a műsor vesztét, mert még a szovjet követség is belefolyt a dologba. Felhívta őket, hogy egy szovjet tanítónő, akinek a férje a fronton van, összeházasodott egy magyar katonával. A film tévés vetítését leállították és kerekasztal-beszélgetést hívtak össze a témában. Betiltani feltűnő lett volna, hiszen már lement három rész. Végül úgy oldották meg a kérdést, hogy felváltva adták a műsort az 1-es és 2-es csatornán, változó időpontokban, és rendszerint éjszaka.

„Az, hogy elkezdődött huszonöt rész, szerintem az úgy történt, hogy az elnök megkérdezte az alelnököt, hogy rendben van-e a huszonöt rész? Nem nézte végig. Az rábólintott, hogy rendben. Az megkérdezte a főszerkesztőt, az is azt mondta. Akik pedig valóban megnézték, azok jóhiszeműen azt mondták, mert úgy gondolták, hogy rendben van. Mert hogyha megnézik – így kell fogalmazni -, a cenzorok, akkor biztos, hogy nem engedik, akkor el sem kezdik vetíteni. Így volt jó. Nem látták a filmet a főcenzorok. Ezért indulhatott el.”¹⁰⁸

A tv-elnökök pártkáderek voltak. Az ekkor pozícióban lévő Nagy Richárd bekérte és átnézte a

¹⁰⁸ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 220.

forgatókönyveket. Több helyen is odaírta a lapokra, mit kell újraforgatni, kívágni. Erre Sára szignózta,¹⁰⁹ hogy „Láttam”, de semmit nem változtatott. Voltak persze részek, amiket ki kellett hagyni. Ilyen volt például, hogy az orosz tankok egy alkalommal úgy támadtak, hogy sebesült magyar katonákat kötözték rájuk. Ezt többen elmondták, de ki kellett vágni.

„kezded mérlegelni, hogy akkor mi van? Ha netán egy-két mondatot kivágsz, s ha összeset összevonod, akkor se több mindez öt-hat percnél. Öt-hat perc hiánya áll azzal szemben, hogy levetítenek-e huszonöt órát? Megéri? Hát megette a fene azt a filmet, illetve főleg azt a sorozatot, amiből hiányzik öt perc, akkor nem áll mega lábán. Vagy nem mondja el azt huszonöt óra alatt, amit fontosnak tart. Tehát így kínlódtuk ezt végig. Én közben elkészítettem a *Pergőtűz*et, tehát a sorozat filmváltozatát. Azt sem mutatták be.”¹¹⁰

A *Pergőtűz* végül a Filmszemle alatt 1 hétre moziba kerülhetett Köpeczi Béla¹¹¹ művelődési miniszter

¹⁰⁹ szignó: kézjegy, aláírás

¹¹⁰ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 221.

¹¹¹ Köpeczi Béla (1921-) irodalomtörténész, történész. A Kiadói Főigazgatóság (1954-1964), majd az MSZMP KB Kulturális Osztályának (1964-1966) vezetője. Az ELTE francia tanszékének tanszékvezetője (1966-1970). Az MTA főtitkára (1971-1975). Művelődési miniszter (1982-1988). A *Helikon* főszerkesztője.

engedélyével. A televízióban a sorozatból 21-22 rész ment le, mert Sára összevont néhányat. Azóta ismét 25 részes a sorozat. „Ha nem akarják, hogy lássák a filmet, tizenegy órára teszik. Ki nézi meg azt tizenegy órakor? Ki néz dokumentumfilmet? Valószínű, hogy szexfilmet még néznek ebben az időpontban is, de dokumentumfilmet, csak a legelszántabbak.”¹¹²

A *Krónika* sorozat tehát a kurtítások ellenére is olyan bel-, sőt külpolitikai vihart kavart, részben a régi országhatárok, részben a szovjetek ellen harcoló 2. magyar hadsereg katonáinak bemutatása miatt, ami még a '80-as években is elbocsátásokhoz vezetett. „Távoznia kellett Hanák Gábor szerkesztőségvezetőnek, Sylvester András főszerkesztőt kényszernyugdíjazták, és állítólag nagy szerepe volt a sorozat körüli hercehurcának Nagy Richárd elnök menesztésében is.”¹¹³

Mindenesetre sikerült rést ütni a hivatalos ideológián, mely szerint a 2. magyar hadsereg fasiszta hadsereg volt, ami rátámadt a Szovjetunióra, és annak lakosságával kegyetlenkedett. Ezzel szemben „egyszer csak kiderült, hogy itt emberek tették a kötelességüket.

¹¹² Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 780. sz. 222.

¹¹³ SCHMITT 1997/1998 (I. kötet): 253-254.

És áldozatok voltak, és hősök voltak. Ebből a sorozatból mindez kiderült.”¹¹⁴

¹¹⁴ Sára Sándor-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2003-2004-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 780. sz. 223. Sára Sándor útját Nemeskürty István egyengette korábban.

A történészek szemszögéből

A tudományos élet az '50-es évek dogmatizmusa¹¹⁵ után új utat keresett magának. A legtöbbször marxista elméleten alapuló, ugyanakkor egyre inkább objektív¹¹⁶ monográfiák¹¹⁷ kerültek előtérbe, amikhez szerteágazó és mélyreható kutatási eredményeket használtak fel. A politika- és eseménytörténetről a hangsúly a gazdaság-, társadalom-, és esztétikátörténet irányába tolódott.

A társadalmi, pontosabban a szocialista társadalmi tudat építése a történeti közgondolkodás befolyásolása kihívás elé állította a történész-társadalom irányítóit. Nem volt elég a történelem-tankönyvek újraírása, vagy a következő pedagógus-generációk ellátása az új eredményekkel és állásponttal. Ezek hatása ugyanis csupán évek, évtizedek múlva érezhető. Ennél lényegesen rövidebb átfutási idejű közvetítő közeget kellett találni, és ez lett a sajtó. Publicisztikában,¹¹⁸

¹¹⁵ dogmatizmus (görög-latin): változtathatatlan, hittételekben való gondolkodás. Itt: sztálinista elvek szerinti történelemszemlélet- és tanítás.

¹¹⁶ objektív (latin): itt: tárgyilagos, elfogulatlan

¹¹⁷ monográfia (görög): szűkebb tárgyra vonatkozó, azt kimerítően tárgyaló tudományos mű

¹¹⁸ publicisztika (német): irodalmi igényességgel megírt újságcikk

cikkekben, rádióműsorokban és tévéadásokban kezdték bemutatni a legújabb kutatási eredményeket és elméleteket.

„A Magyar Történelmi Társulat 1972 tavaszán megtartott közgyűlésének egyik központi témája: a történészmunka társadalmi szocialista tudatformáló hatékonyságának növelése érdekében megoldandó feladatok voltak.”¹¹⁹ Kimondták, hogy a széles közvéleményhez való szóláshoz, a napilapokon, folyóiratokon, rádión és televízión keresztül vezet az út, ezért ezek „felfedezése” a történészek feladata lett.

A minél hatékonyabb együttműködés érdekében több, úgynevezett vándorgyűlést is tartottak.¹²⁰ Ezeken történészek, történelemtanárok, és „hivatásos ismeretterjesztők” cserélték ki gondolataikat.¹²¹

¹¹⁹ VASS Henrik: Történelem és tömegkommunikáció. *Népszava*. 1973. július 8. 9.

¹²⁰ A televíziós szakemberek ezt megelőzően a népművelésben dolgozókkal egyeztettek a megoldandó feladatokat illetően. A témához lásd: Harangi 1964; Harangi 1967.

¹²¹ A témához lásd: LACKÓ Miklós: Tudomány, oktatás, népszerűsítés. Egy történész ankét tapasztalatai. In: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Korszerű történelmi műveltség és az ifjúság. A Magyar Történelmi Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1971. évi vándorgyűlésének anyaga*. Budapest (Országos Pedagógiai Intézet) 1972. 134-147; LÁZÁR Guy: Történelem és tömegkommunikáció. – Vándorgyűlés Egerben. *Rádió és Televízió Szemle*. 1973/3. 156-163.; SZABOLCS Ottó (szerk.): *Történelemtudomány - történelemtanítás* -

Meg kellett találják a megfelelő hangot, hiszen az ismeretterjesztésnek úgy kellett közérthetőnek lennie, hogy közben tudományos igényességgel lép fel. A hozzá nem értők számára is követhetően és érdekfeszítően kellett bemutatassák a tudományos előrelépéseket, melyek sok esetben száraz és részletekbe menő kutatási eredmények révén születtek meg.

A pozícióban lévők úgy látták, hogy a történészek szerepvállalása az ismeretterjesztésben azért is elengedhetetlen, mert a történelem bemutatásának lehetősége nem egyedül az ő kezükben volt.

„A szaktudomány által üresen hagyott területet ugyanis benépesítik írók, irodalmárok és a történelem iránt érdeklődő, magukat a történelem anyagán keresztül kifejező művészek. Tömegével készültek történeti tárgyú »laikus«¹²² írások, történelmi témát feldolgozó filmek, színdarabok, televízió játékok vagy dokumentumfilmek... A történelmi anyagot forgató író vagy filmművész nemegyszer népszerűt alkot,... olyan tömeghatással,

tömegkommunikáció. A Magyar Történelmi Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet, a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja 1973. évi Országos Történész Vándorgyűlésének rövidített anyaga. Eger (1973. július 2-4.). Budapest (Országos Pedagógiai Intézet) 1973.; SZABOLCS Ottó: Történelem és tömegkommunikáció. Társadalmi Szemle. 1973/8-9. 112-114.

¹²² laikus (latin): itt: nem szakképzett

amit még a legkiválóbb és legnépszerűbb tudományos munkák sem képesek elérni.”¹²³

Ehhez a gondolathoz csatlakozik Nemeskürty István¹²⁴ is.

„A magyar XVI. századról három nemzedék alkotott magának kitörülhetetlen képet Gárdonyi Géza¹²⁵ regénye¹²⁶ nyomán; a reformkort, a negyvennyolcas forradalmat és a szabadságharcot a mai napig Jókai Mór:¹²⁷ »A kőszívű ember fiai«¹²⁸ című regényéből képzelem el az olvasók milliós tömege.”¹²⁹

Nemeskürty ennél többre is felhívta a figyelmet: Erkel Ferenc¹³⁰ zenéjére, mely a magyar történelmi múltat idézi fel a hallgatókban, a középkori

¹²³ BEREND T. Iván - SZABOLCS Ottó: Történettudomány – népszerűsítés – történelemoktatás. In: VASS 1976: 22. Kiemelés tőlem.

¹²⁴ Nemeskürty István (1925-) irodalom- és filmtörténész, történész A Magvető Kiadó szerkesztője (1956-), a Budapest Filmstúdió vezetője (1959-), a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára (1979-), a Magyar Televízió elnöke (1990), millenniumi kormánybiztos (1998-2001). Történészként fő kutatási területe a 16. század, illetve a 2. világháború története. Széchenyi-díjas (1992).

¹²⁵ Gárdonyi Géza (1863-1922, eredetileg Ziegler) író. Az MTA tagja.

¹²⁶ *Egri csillagok* (első megjelenés: 1899)

¹²⁷ Jókai Mór (1825-1904) író. Az MTA tagja.

¹²⁸ Első megjelenés: 1869.

¹²⁹ NEMESKÜRTY István: Művészet és történelem. In: VASS 1976: 50.

¹³⁰ Erkel Ferenc (1810-1893) zeneszerző, zongoraművész, karmester.

templomfreskókra, Madarász Viktor, Székely Bertalan, Benczúr Gyula és Feszty Árpád festményeire,¹³¹ melyek a képzőművészet tudatformáló érzelmi erejére emlékeztetnek minket.

Ezen a gondolatmeneten továbbmenve mi is lehetne a tudatformálás leghatékonyabb eszköze, mint a film, amely egyesíti a szépirodalom dramatikus erejét, a képzőművészet, elsősorban a festészet, képi világát és a zene hangulatteremtő hatását.

Juhász Gyula úgy véli,

„a helyes orientáció¹³² történelmünk realisabb, racionálisabb¹³³ szemléletének elősegítése,... a történeti folyamatok megértése és megértetése, a konkrét adatok tömegére támaszkodva, a köztudatban meggyökeresedett hamis történeti-képzetek félígazságokra támaszkodó magyarázkodása helyett... és a történelmi személyiségek sokoldalú ábrázolása, bármiféle előjelű mitizálás helyett.”¹³⁴

A hibát elsősorban abban látta, hogy a történészek nagy többsége műveivel nem tud közvetlenül hatni a

¹³¹ Mindannyian jelentőset alkottak a 19. század második felében népszerű historizáló festészetben.

¹³² orientáció (latin): meghatározott irányba forduló tevékenység

¹³³ reális (latin): valóságos; racionális (latin): ésszerű

¹³⁴ Történettudomány és történeti tudatformálás. *Történelmi Szemle* (továbbiakban: *TSZ*) 1969 (11)/3-4. 185.

közgondolkodásra. Ennek okaként a nehézkes fogalmazást, a túl sok lábjegyzetet, valamint a túlságosan is óvatos következtetéseket jelölte meg. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a szakértői viták során a tudományos érvelést sokszor elutasítás, illetve más koncepcióhoz való feltétlen ragaszkodás fogadja. Ezek a viták pedig nagyobb visszhangot kapnak, mint maguk a művek. A megoldást abban látta, hogy „friss reagálásra, figyelmet felkeltő ismertetésekre, elemző, kritikákra lenne szükség a napilapokban, folyóiratokban.”¹³⁵

Ránki György nem mulasztotta el az '50-es évek dogmatikus irányának bemutatását sem.

„Szimplifikált,¹³⁶ hamis – de látszólag egyszerű s könnyen érthető – válaszokat igyekeztek nyújtani a kor kérdéseire. Ezzel szemben a '60-as évek esetleg tudományosan értékes munkáinak közvetlen hatása kisebb,... mert nem formulákat és sablonokat nyújtanak, hanem gondolkodtatnak.”¹³⁷

Bár a történészek keresik az új kifejezési módokat, formákat, nem várható el, hogy a tudományos

¹³⁵ Történettudomány és történeti tudatformálás. TSZ 1969 (11) /3-4. 187.

¹³⁶ szimplifikál (latin): egyszerűsít, leegyszerűsít

¹³⁷ Történettudomány és történeti tudatformálás. TSZ 1969 (11) /3-4. 198.

munkát folytató kutatók részt vegyenek a népszerűsítő munkában. „A cél benyomásom szerint az, hogy a szaktudós eredményei ismertté váljanak és hassanak azok között, akik a népszerűsítő munkát végzik.”¹³⁸ Ránki György¹³⁹ ugyanakkor a másik oldal lehetőségeit és felelősségét is tisztán látta.

„Egy szakmai dolgozatban van lehetőség... a dolgok sokoldalú kifejezésére; az újságíró – hely és más okok miatt – nehezebb helyzetben van. Egyszerűsíteni kell bizonyos fokig, s tapasztalatom szerint ma az egyszerűsítés mindig a dogmatikus és nacionalista nézetek irányába visz... Az egyetemi vizsgákon például a gyengébb felkészültségű vagy képességű diáktól hallani a »legbalosabb« feleletet. Talán hasznukra válna az ilyen írások szerzőinek, ha néhány történész véleményét meghallgatnák írásukról – esetleg megjelenés előtt.»¹⁴⁰

¹³⁸ Történettudomány és történeti tudatformálás. TSZ 1969 (11) /3-4. 199.

¹³⁹ Ránki György a *Századunk* fővédnöke, szaklektora volt.

¹⁴⁰ Történettudomány és történeti tudatformálás. TSZ 1969 (11) /3-4. 200.

ÁVH-sok a TV-ben

Szinte minden tévés interjúalany megemlékezett róla, hogy találkozott olyan munkatársakkal, akiknek nem volt titok az előélete. Történelemről van szó a televízióban, tehát ez a kérdés mindenképpen megéri a kitekintést.¹⁴¹ Olyan pillanat volt ez, amikor nem a televíziósok alakították a történelmet, hanem a történelem formálta a televíziósokat.

Az 1956-ban felosztatott Államvédelmi Hatóság¹⁴² utcára került „alkalmazottai” közül később sokan az akkor alakult televízióhoz kerültek. Még Moldova György is említést tesz erről *Az elbocsátott légió* című könyvében.¹⁴³

¹⁴¹ A téma önálló feldolgozást kívánna, így itt most csupán a „városi legendát” kívánom bemutatni, nem törekszem teljességre. A téma nehezen kutatható, mert 1989-1990-ben a Magyar Televízió vonatkozó anyagait selejtezték.

¹⁴² Államvédelmi Hatóság (1948-1956, továbbiakban: ÁVH): a kommunista párt erőszakszervezete. Korábban Politikai Rendészeti Osztály (1945-1946), majd a Belügyminisztérium Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO 1946-1948). Közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt főhatóság (1949-1953), majd összevonták a Belügyminisztériummal (1953-1956). Felosztatása után tagjai jórészt a rendőrség állambiztonsági osztályaira kerültek.

¹⁴³ Moldova György: *Az elbocsátott légió*. Budapest (Magvető) 1969.

„A gyártásvezetőket politikai szempontok alapján választották. Tehát vagy volt politikai tisztek lettek gyártásvezetők, vagy volt ÁVH-sok.”¹⁴⁴ Ez minden bizonnyal nem minden esetben volt így, de annyit leszűrhetünk, hogy a gazdasági irányítást, a saját szempontjából, igyekezett jó kezekbe helyezni a párt. Belügyes volt a tévé „útlevelese”, vagyis aki a külföldi utakat engedélyezhette. Odafigyeltek a politikai szerkesztőségre is, ahol jórészt elvű pártkatonák teljesíthettek csak szolgálatot. „Koós Béla,¹⁴⁵ a *Jogi*

¹⁴⁴ Horváth Ádám-interjú. Készítette Lévai Júlia 2003-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 772. sz. 150.

¹⁴⁵ Koós Béla (?-1999) Illegális kommunisaként bebörtönözték (1942-1944). A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségben (Madisz) tevékenykedett (1945-). Felesége (Sós Vera, az ÁVH, illetve elődszervezetei tagja 1945-1953) kérésére ügynöki jelentéseket írt munkatársairól. Később az ÁVH pártbizottságának titkára volt (1953-ban, felesége letartóztatásával összefüggésben eltávolították). Néhány alkalommal kihallgatta Kádár Jánost (1950). 1957-ben a Rádióon belül működő Televíziós Főosztályt négy fő területre osztották fel: Gyermek és Ifjúsági terület, Aktuális műsorok (politika, sport), Művészeti és Irodalmi Osztály, Stúdió Osztály. Az Aktuális műsorok vezetője lett Koós Béla, osztályvezetői beosztásban. A '60-as évek elején Kende Mártával a dokumentarizmus egyik megteremtője az MTV-ben. Az 1971-ben műsorra kerülő *Jogi esetek* című műsor szerkesztője.

Forrás: BABICZKY László – DUNAVÖLGYI Péter – JÓZSA Anikó: MTV Arcképcsarnok. Elérhető az interneten: http://www.mtv.hu/arckepcsarnok/index.php?_page=adatlap&_id=205 (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.); DUNAVÖLGYI Péter: Fejezetek a Magyar televízió történetéből VII. 1. rész. <http://www.tvarchivum.hu/?id=246381> (utoljára ellenőrizve:

esetek című műsor szerkesztője korábban az ÁVH párttitkára volt.¹⁴⁶ Odakerült Radványi Dezső¹⁴⁷ szerkesztőnek, aki ÁVH-s ezredes volt, módszertani főosztályvezető lett, és ő forgattatta a Nagy Imre peréről készült filmet.¹⁴⁸

2009.03.19.); DUNAVÖLGYI Péter: Fejezetek a Magyar televízió történetéből XV. <http://old.hirado.hu/nyomtatas.php?id=309644> (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.); MURÁNYI Gábor: Interjú egy ávós házaspár leányával. *HVG* 2006/49: 93-95. Elérhető az interneten: MURÁNYI Gábor: Interjú egy ávós házaspár leányával. <http://archivum.hvg.hu/article/200649Szeleminterju5590INTERJUEGYAVOSHAAZASPARLEAN.aspx> (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.)

¹⁴⁶ Erről lásd bővebben: MURÁNYI Gábor: Interjú egy ávós házaspár leányával. *HVG* 2006/49: 93-95. Elérhető az interneten: MURÁNYI Gábor: Interjú egy ávós házaspár leányával. <http://archivum.hvg.hu/article/200649Szeleminterju5590INTERJUEGYAVOSHAAZASPARLEAN.aspx> (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.)

B. Révész László többször is megpróbálta Koós Bélát rávenni, mondja el élettörténetét, de nem járt sikerrel.

¹⁴⁷ Radványi Dezső (1922-1998, eredetileg Reinitz): síkhurkoló segéd, hat középiskolai osztályt végzett. A Magyar Kommunista párt aktivistája, majd politikai nyomozótiszt (1945). A budapesti kerületek politikai rendészeti osztályának vezetője (1946-). Az ipari elhárítás vezetője (1950-). A Standard-ügy vizsgálatának vezetője. Péter Gáborral együtt letartóztatták (1950). 1954-ben szabadul, rehabilitálják, visszakérül a testületbe. Részt vett az 1956-os forradalom leverésében. A Belügyminisztérium tanulmányi és módszertani osztályának vezetője (1956-1959). A Magyar Televízió dokumentumfilm-gyártás vezetője (1959-).

Forrás: Állambiztonsági tisztek listája (1956-1989). Elérhető az interneten: <http://hvg.hu/ugynok/20050411tartotisztek/page10.aspx> (utoljára ellenőrizve: 2009.03.19.); TABAJDI - UNGVÁRI 2008: 447.

¹⁴⁸ Horváth Ádám-interjú. Készítette Lévai Júlia 2003-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 772. sz. 151.

Herzum Péter¹⁴⁹ 1960-ban került a tv-hez. 1962-től már az ifjúsági osztályon rendezett. A tévében dolgozó egyik rendező kollégájáról kiderült, hogy 1956-ban a másik oldalon állt, és tisztí iskolásként a Kossuth Akadémia épületéből ő is lőtt a forradalmárookra.

„Elmúlik egy fél évtized és az ember kollégaként találkozik az egykori célponttal. Ő meséli a maga történetét, ő mesélhette akkor, én hallgattam. Tavaly volt az, hogy elmondtam neki, öreg, én meg a túloldalon voltam. Én voltam neked a célpont, te voltál nekem a célpont. Te beszélsz, akik melletted estek el, mert azok neked emberek, a mit tudom én, milyen szakaszvezető, aki a fene egye meg, szegény, két gyereke maradt, én tudnék a mi oldalunkon elesettekről beszélni, mert nekem az a szakaszvezető az lehet, hogy célpont volt, de neked bajtársad volt. Ez egy érdekes beszélgetés volt, de ez csak tavalyelőtt zajlott le.”¹⁵⁰

¹⁴⁹ Herzum Péter (1939-) Tv-rendező, kínai tolmács, műfordító. 1956-ban filmezett a Nagyvárad téren, illetve harcolt a szovjetek ellen. 1960-tól az MTV munkatársa, 1982-től rendező. 1969-1978 között a belgrádi tévénél dolgozik, a magyar szerkesztőség munkatársa. Hazatérése után ismét az MTV-nél helyezkedett el.

¹⁵⁰ Herzum Péter-interjú. Készítette Eörsi László 1994-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 607. sz. 77.

Ember Judit¹⁵¹ figyelmét Bokor Péter hívta fel 1982-ben a Pócspetri-ügyre,¹⁵² Akkoriban annyit lehetett tudni a dologról, hogy a falusiak kiálltak az egyházi iskola mellett, de igazán nem volt ismert a történet. Kutatásai közben derült rá fény, hogy az ügy agent provocateur-e az ÁVH részéről, saját állítása szerint, Várkonyi András¹⁵³ volt, aki később *A Hét* főszerkesztő-helyettese lett. Saját bevallása szerint Pócspetriben ő volt

¹⁵¹ Ember Judit (1935-2007) dokumentumfilmes. Az ELTE-n magyar-történelem szakot végzett, majd a Színház és Filmművészeti Főiskolán Herskó János osztályába járt. 1970-től rendező.

¹⁵² 1948-ban az egyházi iskolák államosítása ellen több helyen tiltakozások voltak. Ilyen megmozdulás volt Pócspetriben (község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Nyíregyházától 21 kilométerre) is. Az oszlatásra kivonuló egyik rendőr, a falubeli szemtanúk egybehangzó állítása szerint baleset következtében, halálos lövést kapott. Az ÁVH nagy erővel a helyszínre vonult. Kínvallatásokkal kikényszerített vallomások alapján előre megfontolt rendőrgyilkosságnak állították be a történeteket. Statáriális eljárásban a plébánost felbujtóként, a községi segédjegyzőt gyilkosságért, halálra ítélték. A segédjegyzőt kivégezték, a plébános ítéletét életfogytiglani börtönre enyhítették (1956-ban szabadult ki). Az ügygel párhuzamosan az egyházak ellen országos propagandakampány indult. 1990-ben rehabilitálták az elítélteket.

¹⁵³ Várkonyi András (1926-1977) újságíró, szerkesztő. 1951-ben lép be a Magyar Dolgozók Pártjába. A Népművelési Minisztérium (1952-1953), a Magyar Rádió (1958-1964), a Hírlapkiadó Vállalat (1964-1968), a Lapkiadó Vállalat (1968-1972), végül a Magyar Televízió (1972-1977) munkatársa. A Magyar Hírlap egyik alapítója (1968). Az MTV *A Hét* című politikai magazinjának felelős szerkesztője. Nívódíjas (1972).

Forrás: BABICZKY László – DUNAVÖLGYI Péter – JÓZSA Anikó: MTV Arcképcsarnok. Elérhető az interneten: http://www.mtv.hu/arckepcsarnok/index.php?_page=adatlap&_id=351 (utoljára ellenőrizve: 2009.03.16.)

az a karhatalmista, aki nem bírta tovább, és lőtt. Ő lőtte le a rendőrt, aminek nyomán végül meghurcolták az egész falut. Az újságíró-iskolából hetente elvitték az ÁVH-sok. Mikor egyik osztálytársa megkérdezte, miért zaklatják, a válasz így hangzott: „»mert rossz ÁVO¹⁵⁴-s voltam Pócspetriben!... Nem bírtam már cérnával! És lőttem!«”¹⁵⁵ Ember Judit a témáról készített filmjét betiltották.

Horvát János¹⁵⁶ is több volt ÁVH-ssal találkozott a televízióban.

„Itt állandóan bejött az, hogy elmegyünk vidékre forgatni, és akkor jön velünk a sofőr, vagy visz bennünket a sofőr, aki túl jól ismeri a környéket. S este, mikor berúg a társaság, akkor kiderül,

¹⁵⁴ ÁVO: Államvédelmi Osztály (ld. korábban az ÁVH-nál)

¹⁵⁵ Ember Judit-interjú. Készítette Lugossy István 2006-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 837. sz. 142.

¹⁵⁶ Horvát János: televíziós újságíró, médiaszakember. 1964-ben az MRTV *Riporter kerestetik!* c. vetélkedőjének megnyerésével került be a televízióba. Az ELTE spanyol-történelem szakjain végzett. 1970-79 között *A Hét* munkatársa, műsorvezető, szerkesztő. Kubában és Amerikában is tanult ösztöndíjasként. 1984-1989 az MTV filmfőosztály-vezetője. Ilyen minőségében ő volt az, aki meghonosította nálunk a latin-amerikai, leginkább a brazil szappanoperákat. A '90-es években saját film- és műsorimportáló céget hoz létre, kommunikációelméletet oktat, többek közt az ELTE-n. 2000-től a Sport TV munkatársa. Jelenleg a Magyar Köztársaság kubai nagykövete.

hogy ő volt itt az ÁVO-s parancsnok, ebben a körzetben. Tele volt ilyen nagyon furcsa, kiszuperált, régi, kicsi és nagy ÁVO-sokkal.”¹⁵⁷

Ő is megemlékezett Koós Béláról, Radványi Dezsőről, illetve Várkonyi Andrásról.

„A Várkonyi Andris, akit én nagyon kedveltem, a Magyar Hírlaptól jött át. Nem nagyon beszélt a múltjáról és egyszer elmentünk valami riportra „A Hét”-tel, a Tervhivatalba. S mondtam, hogy megyek riportra egy XY¹⁵⁸ nevű elvtárshoz. »Mondd meg a Zergének, hogy a Várkonyi üdvözlí!« Jó, megmondom. De ki ez a Zerge? XY beceneve, volt a Zerge... Kiderült az is, hogy ők voltak ketten – mind a ketten Auschwitzot¹⁵⁹ megjárt, hazajött, beállók az ÁVO-ba, majd rendet teremtünk ember volt – s ahhoz a részleghez osztották be őket, ami Bibliával a hóna alatt járta a vidéket és tesztelte a vallásosságot. S őmiattuk tört ki Pócspetriben a balhé.”¹⁶⁰

Radványi Dezső, akiről csak később derült ki számára, hogy honnan jött, egyszer elvitte a

¹⁵⁷ Horvát János-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2006-2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 848. sz. 120.

¹⁵⁸ Mivel fenti személyről más forrásból tájékozódni nem tudtam, ezért nevét XY-nal jelölöm.

¹⁵⁹ Auschwitz: a 2. világháború legnagyobb koncentrációs tábora (1940-1945). Közel 4 millió, köztük 400 ezer magyar zsidót gyilkoltak meg itt.

¹⁶⁰ Horvát János-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2006-2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 848. sz. 121-122. Kiemelés tőlem.

hírszerzéshez. Horvát ugyanis bizonytalan volt egy olasz film átvételében, mert voltak benne szovjet kémek, és Radványitól kért tanácsot, aki egyenesen a hírszerzéshez vitte. „Beültünk a kocsiba és a Dezső kivitt engem az akkori hírszerzés főhadiszállására, ahol az egész társulat boldog »Dezsőzéssel« megnézett velem egy filmet.”¹⁶¹ De nem csak az intellektust is igénylő pozíciókban voltak egykori ÁVH-sok.

„Például volt egy akkumlátor-töltő... YZ¹⁶² úrnak hívták csak. Állítólag olyan úr volt az ÁVO-n belül hogy mindenki csak előre köszönt neki... Mind kegyvesztettek voltak. Azért ahhoz képest, hogy az ÁVO párttitkára volt a Koós Béla, szerkesztőnek lenni a magyar tévében, azért nem az a nagy karrier.”¹⁶³

Hanák Gábor 1962-ben, érettségi után egyéves stúdiótechnikusi tanfolyamot végzett a televízióban. Ekkor még gépfegyveres őr állt az ajtóban. Ez a fajta őrség később eltűnt, viszont ekkor jöttek a tévébe a volt ÁVH-sok. Az '56-ot követő megtorlási perek ugyanis

¹⁶¹ Horvát János-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2006-2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 848. sz. 209.

¹⁶² Mivel fenti személyről más forrásból tájékozódni nem tudtam, ezért nevét YZ-vel jelölöm.

¹⁶³ Horvát János-interjú. Készítette Markovits Ferenc 2006-2007-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 848. sz. 210. Kiemelés tőlem.

1962-re nagyrészt lezárultak, és a rendszernek nem volt többé szüksége rájuk. Bár a szervezetet 1956-ban feloszlatták, sokan munkát kaptak a Belügyminisztériumnál. 1962-ben új helyet kerestek nekik.¹⁶⁴ Könyvkiadókhoz, színházakhoz, a televízióhoz kerültek, semmiképpen sem nehéz fizikai munkát igénylő helyekre. A Magyar Televízióban az Ellenőrzési Osztály, a Személyzeti Osztály, a Gépkocsivezető Osztály, a Gazdasági Osztály volt a legfőbb befogadó. Aztán gyorsan a Műsorkészítő Osztályra is átkerültek. Rangjuknak megfelelő állást kaptak. Tehát az alhadnagy sofőr, az őrnagy osztályvezető lett, és így tovább.¹⁶⁵

A volt ÁVH-sokra, vagy a későbbi ügynökökre, pártkatonákra a nyilatkozó televíziós kollégák úgy emlékeznek vissza, hogy nem ezt nézték. Ha valaki jó szakember volt, akkor arról elfelejtették, hogy a párt helyezte oda. Ha valaki rosszul végezte a munkáját, akkor hiába a párt helyezte oda, átnéztek rajta. A szakmai munka számított.

¹⁶⁴ A témáról lásd még: TABAJDI – UNGVÁRI 2008: 63-66.

¹⁶⁵ A téma nehezen kutatható, mert 1989-1990-ben a Magyar Televízió vonatkozó anyagait selejtezték.

Utószó

A párthatározatokban jól nyomon követhető, hogy a Kádár-rendszer megkövetelte a sajtó képviselőitől a hivatalos ideológiához való igazodást. Bár papíron nem létezett cenzúra, a média nem mehetett szembe a központi tájékoztatás elvárásaival.

A televízió jelentőségét fokozatosan ismerték fel, ahogy a műfaj egyre inkább kinőtte magát. Az aktuális, bel- és külpolitikai adások rendszeres ellenőrzés és felügyelet alatt álltak.

A televíziós ismeretterjesztés szerencsésebb helyzetben volt. Mivel javarészt félreeső műsorsávban, a kettes csatorna beindítását követően sok esetben a legtöbb háztartásban nem fogható adón, jelentkeztek ezek a műsorok, ezért nagyobb alkotói szabadsággal rendelkeztek.

A történelmi műsorok, a korszakban fellendülő és jelentős tudományos előrelépést felmutató történettudomány védnöksége alá estek. Ebből adódott, hogy nem egy alkalommal akár a hivatalos állásfoglaláson túlmutató, azzal ellentétes véleményt is megfogalmazhattak az alkotók.

Összegezve lényegesnek tartom leszögezni: a történész feladata nem a szórakoztatás. Egy történelmi tárgyú írás nem kell, hogy olvasmányos legyen. Az ismeretterjesztő feladata épp ellenkező: szórakoztatnia kell, fel kell keltenie a néző, olvasó, hallgató érdeklődését témája iránt.

E kettőt tehát élesen külön kell választanunk. Mégis azt kell mondjuk, hogy valóban átütő hatást az a történész ér el, aki szabatosan fogalmaz. Valódi megbecsülést az az ismeretterjesztő vív ki, aki tudományos megalapozottsággal alkot.

Melléklet
A Magyar Televízió ismeretterjesztő történelmi
sorozatainak adatbázisa
1957-1990

Korszakokat átívelő műsor

*Magyar évszázadok*¹⁶⁶

¹⁶⁶ Cím: *Magyar évszázadok*. Első adás: 1988.08.20. Szerkesztő: Vikol Katalin. Rendező: Szakály István. A sorozat védnöke: Ránki György. 50 rész. 50/01. rész: *Szent István Intelmei*. 50/02. rész: *Szent István törvényei*. 50/03. rész: *Szent László törvényei*. 50/04. rész: *Az Aranybulla*. 50/05. rész: *IV. Béla törvényei*. 50/06. rész: *Károly Róbert pénzreformja*. 50/07. rész: *Az ősiség*. 50/08. rész: *Zsigmond városi törvényei*. 50/09. rész: *Mátyás Törvénykönyve*. 50/10. rész: *1514. évi törvények*. 50/11. rész: *Werbőczy István Hármaskönyve*. 50/12. rész: *A reformáció és a török veszedelem*. 50/13. rész: *A XVI. század honvédelmi törvényei*. 50/14. rész: *A nemesek kereskedéséről*. 50/15. rész: *Bocskai István és a bécsi béke*. 50/16. rész: *A nagy fejedelem: Bethlen Gábor*. 50/17. rész: *I. Lipót és az ellenreformáció*. 50/18. rész: *Az örökös királyság elfogadása*. 50/19. rész: *A Pragmatica Sanctio*. 50/20. rész: *„Vitam et sanguinem”* – *Mária Terézia törvényei*. 50/21. rész: *II. József rendeletei*. 50/22. rész: *II. Lipót és a magyar nemesség*. 50/23. rész: *A Lánchíd építéséről*. 50/24. rész: *A magyar nyelv ügye*. 50/25. rész: *A felelős kormány*. 50/26. rész: *Unió Erdéllyel*. 50/27. rész: *A jobbágyszabadság*. 50/28. rész: *A kiegyezés*. 50/29. rész: *A zsidóság egyenjogúsítása*.¹⁶⁶ 50/30. rész: *Az osztrák-magyar vámunio*. 50/31. rész: *Vasúti törvények*. 50/32. rész: *A népiskolai törvény*. 50/33. rész: *A nemzetiségi törvény*. 50/34. rész: *Az ipartörvények*. 50/35. rész: *Az egyházpolitikai törvények*. 50/36. rész: *A rabszolgotörvény*. 50/37. rész: *Kivételes törvények*. 50/38. rész: *A Habsburg-ház trónfosztása*. 50/39. rész: *A király nélküli királyság*. 50/40. rész: *Trianon*. 50/41. rész: *Az olasz-magyar barátsági szerződés*. 50/42. rész: *A Horthy-korszak szociálpolitikája*. 50/43. rész: *A győri program*. 50/44. rész: *Az első bécsi döntés*. 50/45. rész: *A második bécsi döntés*. 50/46. rész: *Magyarország és a háromhatalmi egyezmény*. 50/47. rész: *A zsidótörvények*. 50/48. rész: *A köztársaság kikiáltása*. 50/49. rész: *Az államosítás*. 50/50. rész[?]: *És vonultak az úton*.

A csaknem a teljes magyar történelmet átívelő, bemutató sorozat az államalapítástól az államosításig követi a magyar állam történetét. Glatz Ferenc így ír erről:

„Mind középkori, mind újkori történelmünkben a jogalkotás egy ponton átfogja a társadalom egészét: vagy létrehozni kíván új intézményeket s az intézményekkel a társadalom politikai, gazdasági, kulturális életét irányítani, vagy tilt, legalábbis szabályoz a társadalomban meglévő szokásokat, életmegnyilvánulásokat. Rendkívül szellemes tehát az ötlet: egy-egy törvényalkotó aktushoz kapcsolni hozzá a magyar történelem adott korszakának legfontosabb történéseit...”¹⁶⁷

A műsor szaktanácsadói közt olyan elismert történészeket találunk, a teljesség igénye nélkül, mint Györffy György, Szűcs Jenő, Engel Pál, Katus László,¹⁶⁸ Romsics Ignác,¹⁶⁹ vagy Ránki György.

¹⁶⁷ *Rádió- és Televízióújság* (továbbiakban: RTV) 1988/33. 2. Kiemelés tőlem.

¹⁶⁸ Katus László (1927-) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa (1957-1990). A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének alapító igazgatója (1992-1997). Fő kutatási területe az Osztrák-Magyar Monarchia gazdaság- és társadalomtörténete, a nemzeti kisebbségek.

¹⁶⁹ Romsics Ignác (1951-) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1977-1985), a Magyarországhoz tartozó Intézet igazgatóhelyettese (1986-1991), a Magyar

*Tévégyetem - Az ókori Kelet*¹⁷⁰

A szerkesztő-rendező Kővári Péter komoly feladatra vállalkozott. 16 részes sorozatban mutatja be az ókori Keletet, és Egyiptomot. Komoróczy Géza professzor előadásait a helyszíneken forgatott képsorok kísérik.

A filmek forgatása során olyan múzeumok gyűjteményéből kerülnek bemutatásra leletek, mint a londoni British Múzeum, a berlini Elő-Ázsia Múzeum, a bagdadi Iraq Múzeum, az isztambuli Ókori Keleti Múzeum, ankarai múzeumok, a szentpétervári Ermitázs, a damaszkuszi Nemzeti Múzeum, az aleppói Ókori Keleti Múzeum, a jereváni Történeti Múzeum, a kairói

Történelmi Társulat főtítkára (1999-). Fő kutatási területe a 20. századi magyar történelem. Az MTA tagja.

¹⁷⁰ Cím: *Az ókori Kelet*. Első adás: 1983.10.05. Szerkesztő-rendező: Kővári Péter. 16 rész. XVI/01 „A hajdankor napján a szántóvető”. XVI/02 „A fénylő dombon”. XVI/03 Lakóház és bikaisten. XVI/04 Az Édentől keletre és Nyugatra. XVI/05 Gilgames Földjén. XVI/06 Fekete üveg, kék drágakő. XVI/07 „Az írás szolgája a tudásnak”. XVI/08 Fehér és vörös korona. XVI/09 „Sátorország”. XVI/10 „A fekete fejűek pásztora”. XVI/11 „Feleségem, a Nap”. XVI/12 „Fényesen magasodsz minden országok fölött”. XVI/13 „Szép béke és szép testvérség, mindörökre”. XVI/14 Nagyhatalmak árnyékában. XVI/15 „Lábam megcsókolni eljött Ninivébe”. XVI/16 A négy világtáj királya.

Egyiptomi Múzeum, valamint a budapesti Szépművészeti Múzeum.

Tévégyetem – Az ókori Hellász¹⁷¹

B. Révész László rendező az alábbi sorokkal mutatta be munkáját a *Rádió- és Televízióújságban*: „Nehéz meghatódás és szomorúság nélkül előszót írni olyan sorozathoz, amelynek előadója, Hahn István professzor már nincs közöttünk. ... akadémikus létére sem látott semmi kivetnivalót abban, hogy óriási tudását akár népszerűsítő fokon is közkinccsé tegye...”¹⁷²

¹⁷¹ Cím: *Tévégyetem – Az ókori Hellász*. Első adás: 1985.03.16. Szerkesztő: Magyar Ágnes. Rendező: B. Révész László. Előadó: Hahn István. Régészeti szakértő: Szabó Miklós. 8 rész. VIII/1 *Európa bölcsője*. VIII/2 *Mükénéi monarchiák*. VIII/3 *A polisz kialakulása*. VIII/4 *Gyarmatok és rabszolgák*. VIII/5 *A perzsa háborúk*. VIII/6 *A demokrácia fényes százada*. VIII/7 *Ókori villámháborúk*. VIII/8 *A hellénizmus*.

¹⁷² RTV 1985/10. 5. Kiemelés tölem.

*Tévégyetem – Az ókori Róma*¹⁷³

A műsort ezúttal is B. Révész László rendező mutatta be az RTV-ben: „Hahn professzor ismerte annak a titkát, hogyan lehet a legbonyolultabb folyamatokról egyszerűen és közérthetően beszélni. A titok nyitja valószínűleg az, hogy az óriási történelmi tényanyagot olyan egységes, elemző szemlélettel volt képes kezelni, amely megmutatja a bonyolult, kusza felszín mögötti tendenciákat, a lényegét...”¹⁷⁴

¹⁷³ Cím: *Tévégyetem – Az ókori Róma*. Első adás: 1985.12.17. Szerkesztő: Magyar Ágnes. Rendező: B. Révész László. Előadó: Hahn István. Régészeti szakértő: Gesztelyi Tamás. 8 rész. VIII/1 *Róma születése*. VIII/2 *A hódító Róma*. VIII/3 *Imperium Romanum I*. VIII/4 *Mindennapi élet a császári Rómában*. VIII/5 *Imperium Romanum II*. VIII/6 *Pannónia provincia*. VIII/7 *A római birodalom halála*. VIII/8 *Világvallás születik*.

¹⁷⁴ RTV 1985/50. 2. Kiemelés tőlem.

Középkor

Alattvalók és királyok¹⁷⁵

A műsor „nem kíván évszámokkal, eseményekkel behatárolható történelmi ismereteket nyújtani. A nézők meglévő tudásanyagára épül... A műsorban megszólaló történészek¹⁷⁶ a kor kutatásának legfrissebb, legkorszerűbb eredményeit is mertetik... Sok esetben eddig nem publikált tényeket tár a néző elé... A sorozat szándéka, hogy a kor hangulatát is megidézzék.”¹⁷⁷

Várak, törökök¹⁷⁸

A műsor jó példája az elektronikus és írott sajtó együttműködésének. Az *Élet és Tudomány* az adások napján tárgyalta a műsor témáit, cikkezett a korszakról, a műsorról.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Cím: *Alattvalók és királyok*. Első adás: 1972.06.20. Szerkesztő: Vikol Katalin. Forgatókönyvíró: Hanák Gábor. 6 rész. 1. *Janus Pannonius emlékére*. 2. *Mátyás állama*. 3. *Mátyás országa*. 4. *Mohács előtt*. 5. *Mohács*. 6. *Ki volt Dózsa György?*

¹⁷⁶ Fügedi Erik, Szücs Jenő, Kubinyi András, Szakály Ferenc, Mályusz Elemér.

¹⁷⁷ RTV 1972/25. 5. Kiemelés tőlem.

¹⁷⁸ Cím: *Várak, törökök*. Első adás: 1974.11.22. Szerkesztő: Hanák Gábor és Vikol Katalin. Rendező: Kézdi Kovács Zsolt. 3 rész. 1. *A középkori vár*. 2. *Törökvilág*. 3. *A hódoltság*.

¹⁷⁹ *Élet és Tudomány* 1974.11.22., 27., 29.

*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*¹⁸⁰

A nézők a műsorral párhuzamosan ezúttal is nyomon követhették az *Élet és Tudomány* hasábjain a tárgyalt témákat. Mivel az adás idején a videó még nem volt piacon, a nézők, ha akarták így őrizhették meg az értékes tudásanyagot. Ez a fajta kezdeményezés a tévénézőket folyóirat-olvasásra, az írott sajtóhoz kötődőket tévénézésre ösztönözte.

Egy 1970-es ész film bemutatásával is igyekeznek közelebb hozni minket az alkotók nyelvrokonainkhoz, ebben ugyanis többek között osztályok mindennapi életét is bemutatják a képkockák. A kettős honfoglalás elméletét maga László Gyula tolmácsolásában hallhatjuk. Megszólal a másik történeti álláspontot képviselő Györffy György is. A kalandozások legfontosabb helyszíneit is felkeresték az alkotók és bemutatják a 20. századi állapotokat.

¹⁸⁰ Cím: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Első adás: 1978.10.15. Szerkesztő: Vikol Katalin. Rendező: Székely Orsolya. 9 rész. 1. *Források*. 2. *Nyelvrokonaink*. 3. *Az Uráltól a Kárpátokig*. 4. *Hunok, avarok, magyarok*. 5. „*A magyarok bejövetele*”. 6. *Vezérek és szegények*. 7. *Élet az új hazában*. 8. *Kalandozások*. 9. *Az állam születése*.

19. század

***Forradalmak kora és Magyarország*¹⁸¹**

Szakértőként állandó tagja volt az alkotógárdának Kosáry Domokos és Katus László is. A neves történészek mellett a szerkesztők, Hanák Gábor és Vikol Katalin a témát kitűnően alátámasztó vágóképpel erősítették meg a műsort.

¹⁸¹ Cím: *Forradalmak kora és Magyarország*. Első adás: 1973.05.25. Szerkesztők: Hanák Gábor, majd Vikol Katalin. Rendező: Hanák Gábor. 6 rész. 1. *A kiindulás*. (A 18. századi fejlődés, mint a polgárosodás táptalaja.) 2. *Az első kísérlet*. (A jakobinus mozgalom.) 3. *A második kísérlet*. (1830-as évek, Wesselényi és Széchenyi.) 4. *Új kiindulás*. (1840-es évek, Széchenyi és Kossuth.) 5. *A forradalom*. 6. „...és piros zászlókkal”. (1848 nyara.)

Boldog békeidők¹⁸²

Az Osztrák-Magyar Monarchia időszakát Katus László, Hanák Péter, Ránki György mutatja be. A korszak megítélése kettős, egyesek a közös államalakulat előnyeit, mások hátrányait hangoztatják. A sorozatban már korabeli filmbejátszások is helyet kapnak, így archív mozgóképen találkozhatunk Ferenc Józseffel is (3. rész).

Bem¹⁸³

A műsor 1980-as évekbeli helyszíni felvételeket vegyít korabeli festményekkel, rajzokkal. Mindemellett korhű ruhába öltözött színészek játékát is élvezhetjük nem egyszer csatajelenet közben.

¹⁸² Cím: *Boldog békeidők – Beszélgetések Budapest születéséről.* Első adás: 1974.01.30. Szerkesztő: Vikol Katalin. Rendezők: Gazdag Gyula és Ragályi Elemér. 8 rész. 1. *Polgárosodó nemesség és Habsburg elnyomás.* 2. *Az 1867-es kiegyezés okai.* 3. *A „boldog békeidők” kettős megítélése.* 4. *A kialakuló magyar kapitalizmus és magyar munkásosztály.* 5. *Budapest vegyes társadalmi rétegzettség.* 6. *Magyar társadalomszerkezet.* 7. *Az irodalom, zene és képzőművészetek kiteljesedése a nagyvárosi és forradalmi kultúrában.* 8. *A 20. század eleji Budapest, Bécs és Prága összevetése a kultúra szempontjából.*

¹⁸³ Cím: *Bem.* Első adás: 1983.03.16. Rendezők: Kovács Béla és ifj. Novobáczky Sándor. 2 rész. 1. *Lengyelország a 19. század elején és párizsi emigráció.* 2. *Erdélyi hadjárat és törökországi emigráció.*

A műsor vitathatatlan érdeme, hogy a lengyel tábornoknak nem csak a magyar történelemben elfoglalt szerepével foglalkozik, hanem bemutatja nekünk elő- és utóéletét is, mely a legtöbb néző számára ismeretlen, és így érdekes újdonságokkal szolgál.

20. század

*Panoptikum*¹⁸⁴

A magyar televíziózás első önálló történelmi műsorát az alábbi sorokkal vezette be az RTV 1961-ben:

„...A Televízió november 1-én induló Panoptikumában elhelyezi azokat az elfelejtett nagyságokat, akik a vurstliból hiányoztak. Elsőként jákfai vitéz Gömbös Gyulát,¹⁸⁵ a véreskezű miniszterelnököt... Döbbenetes erejű, eddig ismeretlen dokumentumokkal leplezik le a szerkesztők (Bokor Péter és Moldoványi József) a hazatérés legfőbb bűnöseit.”¹⁸⁶

Pontosan négy és fél év telt el a Magyar Televízió első hivatalos adásnapja óta, amikor 1961. november 1-én adásba került az első történelmi témájú műsor. A két szerkesztő között találjuk Bokor Pétert, aki a következő évtizedekben meghatározó alakja lett a műfajnak.

¹⁸⁴ Cím: *Panoptikum*. Első adás: 1961.11.01. Szerkesztő: Bokor Péter. 8 rész.

¹⁸⁵ Gömbös Gyula, jákfai (1886-1936) politikus, katonatiszt. Miniszterelnök (1932-1936).

¹⁸⁶ RTV 1961/43. 2. Kiemelés tőlem.

A nyolc rész alatt Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Bárdossy László, Kállay Miklós, Sztójay Döme¹⁸⁷ portréját mutatja be a műsor, illetve külön foglalkozik az 1944-1945-ös évekkel. Bokor Péter, ahogyan később a *Századunk* adásaiban is, eredeti dokumentumok alapján dolgozik, korabeli filmfelvételeket mutat be, és szemtanúkat szólaltat meg.

Történelmi lecke¹⁸⁸

Urbán Ernő sorozata a felszabadulásról. A felvirágozott tankokkal bevonuló Vörös Hadsereget ünneplő tömeg fogadja. Tsz-elnökök és egykori partizánok mellett egy szovjet altábornagy, valamint az egykori I. bolgár hadsereg parancsnoka is felelevenítette emlékeit a „felszabadulás” 25. évfordulójára készült műsorban.

¹⁸⁷ Miniszterelnökök az 1932-1944 közötti években.

¹⁸⁸ Cím: *Történelmi lecke*. Első adás: 1969.10.22. Szerkesztő: Takács István. Rendező: Szücs László. 5 rész.

Memento

Két sorozatot is bemutatott a Magyar Televízió ezen a címen.

Az első¹⁸⁹ 1968-ban került adásba, Lakatos Vince összeállításában és rendezésében. A második világháborút bemutató dokumentumfilmet 4 év alatt több mint 1 millió méter filmből válogatták össze.

A második¹⁹⁰ 1975-ben szerepelt a képernyőn. A hazánkban élő emigráns görög partizánok életét mutatja be. Megismerhetjük az 1950-ben Budapestről 50 kilométerre alapított Beloianisz falut, és több hazánkba menekült görög partizán történetét is.

¹⁸⁹ Cím: *Memento*. Első adás: 1968.04.27. Összeállította és rendezte: Lakatos Vince. 4 rész. I. *Európa leigázása*. II. *Compiègne-től Sztálingrádig*. III. *Sztálingrádtól a német határig*. IV. *Győzelem a frontokon*.

¹⁹⁰ Cím: *Memento*. Első adás: 1975.08.05. Szerkesztő: Caruha Vangelio. 4 rész.

„A II. világháború után a reakciós erők leverték a görög hazafiak fegyveres felkelését, szabadságharcát. Sokan hazájuk elhagyására kényszerültek. A két nővér és édesanyjuk partizánként vettek részt a felkelésben. Emlékezéseikben, felelevenítik a 25-30 év előtti tragikus eseményeket, férjeiket, gyermekeiket, testvéreket veszítették el. Bár a drámai sorsforduló óta évtizedek múltak el, a sebek mégis elevenek, a fájdalom él. Idős görög asszonyok hosszú sora - énekelve (sirató dalt) mennek.” - MTV Archívum: Tekercsazonosító: E-11646 tartalomis mertetése.

Történelem felülnézetből¹⁹¹

A *Fejezetek a magyar repülés történetéből* alcímmel jelentkező három részes sorozat 1909-1919, 1919-1945 és 1956-1965 között mutatja be elsősorban a magyar polgári- és sportrepülés történetét.

A katonai repülés történetét 1990-ben dolgozták fel, ugyancsak három részben, 1919-ig, 1919-1941-ig, 1941-1945-ös tagolással. Ebben korábban soha be nem mutatott filmfelvételeket, képeket tártak nyilvánosság elé.¹⁹²

Krónika – a II. magyar hadsereg a Donnál¹⁹³

„E hadsereg történetét mondják el Sára Sándor filmjének visszaemlékezői, a maguk szemszögéből. Katonák és tisztek, volt tábornokok és túlélő munkaszolgálatosok. A visszaemlékezések mozaikjából mégis meglepő pontossággal kerekedik ki, ami történt.

¹⁹¹ Cím: *Történelem felülnézetből – Fejezetek a magyar repülés történetéből*. Gyártási év: 1981. Szerkesztő: Erdei Grünwald Mihály. Rendező: Kárpáti György. 3 rész.

¹⁹² Cím: *A felhők katonái*. Első adás: 1990.04.11. Rendező: Glósz Róbert. 3 rész.

¹⁹³ Cím: *Krónika – a II. magyar hadsereg a Donnál*. Első adás: 1983.01.05. Szerkesztők: Hanák Gábor és Csoóri Sándor. Rendező: Sára Sándor. 25 rész.

Bizonyítva, hogy az értő, szuverén művész kezében a szóbeli források is képesek a történeti valóságot feltárni...”¹⁹⁴ A visszaemlékezéseken kívül naplók, levelek idézik fel előttünk a hétköznapiakat az orosz fronton.¹⁹⁵

A velünk élő történelem¹⁹⁶

Az 1985-ben képernyőre kerülő hét részes sorozat a megelőző negyven évet mutatta be, és elsősorban a fiataloknak készült. A '80-as évek közepén a készítők már nyíltan megmondják, hogy az aktuális politikai irányzat álláspontját képviselik az események értékelésekor: „Mi a történészek, politikusok 1984-85-ös álláspontját mutatjuk be, amely állásfoglalás is sok vitában alakult ki. Ez természetesen nem szentírás, de a dokumentumsorozatot hiteles korrajznak szánjuk”¹⁹⁷

Ez a műsor is az elektronikus és az írott sajtó követendő együttműködésének példája. A

¹⁹⁴ Juhász Gyula történész cikke. RTV 1983/1. 2.

¹⁹⁵ A sorozatról, és a korabeli cenzúráról bővebben ld. SCHMITT 1997/1998 (I. kötet): 231-239.

¹⁹⁶ Cím: *A velünk élő történelem*. Első adás: 1985.02.06. Szerkesztők: Berecz János és Radványi Dezső. Rendező: Mátray Mihály. 7 rész.

¹⁹⁷ Bába Krisztina: Negyven év – Debrecentől Debrecenig. Riport Radványi Dezső szerkesztővel és Mátray Mihály rendezővel. RTV 1985/5. 3.

Népszabadságban, ugyanebben a témában indítottak cikksorozatot. Így lett két szerkesztője a műsornak: Berecz János és Radványi Dezső.

További erénye a műsornak, hogy archív filmhíradók anyagait is felhasználták, melyek fekete-fehéren is színt vittek az adásokba.

1988-ban újabb négy rész került képernyőre, ezek az 1945-ös földosztást követően foglalkoztak a magyar mezőgazdaság kérdéseivel és az agrárpolitikával.¹⁹⁸

Velünk élő történelem¹⁹⁹

Előbbi sorozat folytatása. 1986-ban ugyanaz az alkotógárda újabb 6 részt készített, hasonló címmel. Ezeket az 1956-os események feldolgozásának, bemutatásának szentelték. A 4. rész címe a korabeli álláspontot tükrözi: *Hogyan fordulhatott elő ellenforradalom Magyarországon?* Az itt megszólaló szemtanúkat, ma már minden bizonnyal nehezebb lenne szóra bírni.

¹⁹⁸ Cím: *A velünk élő történelem*. Első adás: 1988.03.09. Szerkesztők: Berecz János és Radványi Dezső. Rendező: Mátray Mihály. 4 rész.

¹⁹⁹ Cím: *Velünk élő történelem*. Első adás: 1986.10.16. Szerkesztők: Berecz János és Radványi Dezső. Rendező: Mátray Mihály. 6 rész.

*Menekülés az életbe*²⁰⁰

A második világháború kitörésekor Magyarországra menekült lengyelek sorsát dolgozza fel a dokumentumfilm. A tévépremierre 1989 szeptemberében, az 50. évfordulón került sor. A téma igen kényes, hiszen nemcsak a német megszállás, de a szovjet intervenció előtt is menekülniük kellett a lengyeleknek.

Archív felvételeket láthatunk, szemtanúk, hazánkba menekült lengyelek szólnak meg. Kórházat, iskolát, újságot hoztak létre számukra. Megszólal Waclaw Felcak, a lengyel futárszolgálat vezetője. Megismerjük a Budapest-Varsó, Budapest-Párizs útvonal kiépítését, és kapcsolatát a magyar titkosszolgálattal. Érdekes még az 1989-ben készített felvétel a szökés egykori útvonaláról.

²⁰⁰ Cím: *Menekülés az életbe*. Első adás: 1989.09.12. Szerkesztő: Radványi Dezső. Forgatókönyvíró-rendező: Szücs László. 5 rész.

Századunk

Bokor Péter *Századunk* című műsora olyan értékteremtő, és mértéket adó, irányt mutató sorozata a magyar televíziózásnak, amilyen kevés született. A rendező az ismeretterjesztés és szórakoztatás összhangját teremtette meg. Tudományos igényességgel dolgozott, mégis közérthető előadásban tárta a nézők elé az eredményeket, melyeket nem egyszer hosszú kutatómunka előzött meg. A műsorban a fontos történelmi pillanatokot meglelevenítő jelenetek váltják egymást Benkő Gyula narrációival, és a ma már történeti forrásként is kezelhető interjúkkal. Nem véletlen, hogy a *Századunk*, hosszabb-rövidebb megszakításokkal, évtizedeken át szerepelt a képernyőn.

1965-ben került először képernyőre a *Századunk*. Első 11 filmjében a századforduló legjelentősebb eseményeit, az első világháború történéseit, az

²⁰¹ Cím: *Századunk*. Első adás: 1965.02.28. Szerkesztő: Bokor Péter, majd Hanák Gábor. Rendező: Bokor Péter. 45 rész.

oroszországi forradalmat, valamint a háborút követő, magyarországi baloldali fordulatokat vette sorra.²⁰²

1969-ben *Mi történt a Bankgasseban?* alcímmel jelentkezett a műsor.²⁰³ 1919-ben magyar emigránsok behatoltak a Tanácsköztársaság bécsi, Bankgasse-i követségére. Elraboltak 140 millió koronát és elhurcoltak két diplomatát. „Szeretnénk továbbfejleszteni azokat a tapasztalatokat, amelyek a hiteles történelemábrázolás és a dokumentumdráma módszereinek közelítését jelentik- a főhangsúlyt természetesen továbbra is a dokumentálásra és a hitelességre helyezve.”²⁰⁴ – írta ekkor Bokor Péter.

²⁰² 01. rész: *A század tanúja: a film.* 02. rész: *Temetik Viktóriát...* 03. rész: *Az első vihar (Az 1905-ös orosz forradalom és az orosz-japán háború.)* 04. rész: *Szarajevótól – a háborúig* 05. rész: „*Mire a lomb lehull...*” (1914) 06. rész: *Jelentés a frontokról (1915-1916)* 07. rész: *Földindulás I. rész (Az oroszországi forradalom).* 08. rész: *Földindulás II. rész* 09. rész: *Cattaro (Matrózlázadás)* 10. *Lehullott a lomb...* (Az őszirózsás forradalom.) 11. *Lehullott a lomb... II. rész (Tanácsköztársaság.)*

²⁰³ 12. rész: *A „tárgyalás” első napja* 13. rész: *A „tárgyalás” második napja* 14. rész: *A „tárgyalás” harmadik napja* 15. rész: *A „tárgyalás” negyedik napja* 16. rész: *A „tárgyalás” ötödik napja*

²⁰⁴ RTV 1969/26. 5.

1971-ben tért vissza a képernyőre a *Századunk*. Az 1920-as évek frankhamisítási akciójáról készítettek négy filmet.²⁰⁵

1976-ban találkozhatott először a néző Magyarország és a Német Birodalom kapcsolatának mélyreható elemzésével a képernyőn.²⁰⁶

„Ezek a filmek – mint a *Századunk* sorozat legtöbb filmje – nemcsak régi, eredeti filmfelvételek, fényképek, iratok, újságok felhasználásával készültek, hanem rendszeresen alkalmazzák a „műtermi megelevenítés”, a rekonstrukció eszközeit is. De ha például Hitler (Dégi István) Horthyval (akinek a megszemélyesítése Somogyvári Rudolf egyik utolsó színészi munkája volt) vitatkozik: mondataik pontosan követik az egykori feljegyzések, jegyzőkönyvek szövegét, vagy – más esetekben – a „koronatanúk” perdőntő vallomásait.”²⁰⁷

²⁰⁵ 17. rész: *Az első bukás* 18. rész: *Macska-egér háború* 19. rész: *A bankógyár* 20. rész: *Párbaj – többszörösen*. Szakértők: Ormos Mária és Ránki György. A rendező munkatársai: Hanák Gábor és B. Révész László.

²⁰⁶ 21. rész: *A meghívás* (Horthy és Hitler kapcsolata.) 22. rész: *Diplomaták* (Kállay Miklós 'hintapolitikája'.) 23. rész: *A törvény nevében!* (A földalatti mozgalom.) 24. rész: *Mézesmadzag és korbács*. (A magyar események német szemszögből.) 25. rész: *A „Margaréta-terv”* (A német megszállás előzményei.)

²⁰⁷ RTV 1976/45. 3.

Ahogy 1944. március 19-én Magyarország, úgy a *Századunk* sorozat is vízvázasztóhoz érkezett. A német megszállás jelentős változásokat hozott az ország életében. Bokor Péter és munkatársai az elkövetkező egy évet kimerítő részletességgel ismertetik. Eddig összesen 25 rész készült a sorozatból, melyek témáikban közel fél évszázadot öleltek fel. A következő 20 rész bő egy évet dolgoz fel, Magyarország egy évét a német megszállástól a szovjetek bevonulásáig. Az alkotók nagy hangsúlyt fektettek a németek által megszállt Magyarország bemutatására, hiszen majdnem annyi adást szántak rá, mint a teljes fél évszázadra. Ehhez mértén külön alcímet is kapott ez a 20 rész:

Századunk – Végjáték a Duna mentén

1981-ben kerültek képernyőre az első, olyan *Századunk*-filmek, melyek az 1944-es hazai eseményeket tárgyalták.²⁰⁸ A német Harmadik Birodalom olyan magyarországi reprezentánsait sikerült, ha nem is mindig kamera, de legalább mikrofon elé ültetni, mint Veessenmayer volt budapesti német követ, dr. Wilhelm

²⁰⁸ 1. rész: „Egyetlen halott” 2. rész: „Föld felett és föld alatt” 3. rész: *Totális bevetés* 4. rész: *Eichmann Budapesten*.

Höttl, az SS-titkosszolgálat budapesti megbízottja, vagy dr. Alfred Trenker egykori budapesti Gestapo-főnök.

„Elképzeléseimben mind világosabban kirajzolódnak egy sajátosan televíziós dokumentarista nagyepika körvonalai. Meggyőződésem: a Századunk akkor jár helyes úton, ha kameráival-mikrofonjaival mintegy regényt ír, sok fejezettel, számtalan szereplővel. 1944 dinamit-töltésű órái sem vethetik szét ezt a – zaklatottságában is nyugodt – elbeszélő szerkezetet.”²⁰⁹ – nyilatkozta Bokor Péter az alkotói folyamatról.

1986-ban folytatódott a *Végjáték a Duna mentén*.²¹⁰ „A szöveg, a párbeszédék »alapanyagát« eredeti iratok, jegyzőkönyvek, naplók, s a résztvevők visszaemlékezései szolgálják. A korabeli filmfelvételek hatalmas tömegéből válogattuk ki azokat a képsorokat, amelyek filmjeinkben végül helyet kaptak.”²¹¹

²⁰⁹ RTV 1983/13. 5.

²¹⁰ 5. rész: „Őrségváltás a Színház utcában” 6. rész: *A terror nyara* 7. rész: *A csodavárók* 8. rész: *A Lakatos-kormány.* 9. rész: *A táviratok.* 10. rész: *Szeptemberi tárgyalások.* 11. rész: *Delegációk – üzenetek.* 12. rész: *A Faragho-delgáció.*

²¹¹ RTV 1986/6. 1-2.

1988-ban került adásba az utolsó nyolc film.²¹²
Ezek 1944. szeptember végétől október közepéig
tárgyalják az eseményeket.

Végül néhány önálló film, mely a sorozat keretein
kívül, de az ott megismert igényességgel készült. „Öt
olyan filmen is dolgozunk, amely – a fővonulattal
párhuzamosan – hiányt kíván pótolni. Hogy a felvett
számos interjúból amennyit csak lehet, megmenthessünk,
elindítjuk *A Századunk sorozat archívumából* című
szériát.”²¹³

A Századunk sorozat gyűjteményéből – A korona kálváriája²¹⁴

Bunda és Kocsis József egykori koronaőrök
mesélik el, hogyan került a magyar szent korona az
amerikaiak kezébe a háború végén.

²¹² 13. rész: „*A kocka el van vetve*” 14. rész: *Bakay Szilárd elrablása*
15. rész: „*Kocsis, ne hajtsd a lovakat!...*” 16. rész: *Tízezer fegyver*
17. rész: *Az utolsó előtti elhatározás* 18. rész: *Az „Egér-akció”* 19.
rész: *Az árulás éjszakája* 20. rész: *Ahol a part szakad*

²¹³ RTV 1983/13. 5.

²¹⁴ Tévépremier: 1978. január 24.

Királygyilkosság – Egy merénylet anatómiája²¹⁵

„1934. október 9-én Marseille-ben meggyilkolták I. Sándor jugoszláv királyt és a vendéget fogadó Barthou francia külügyminisztert. Ki, vagy kik voltak a terroristák: Kik álltak mögöttük: Mi történt a merénylet után: E kérdésekre keresi a választ a történelmi dokumentum-játékfilm.”²¹⁶

A Századunk-sorozat archívumából - A „MOKAN”²¹⁷

„A háború sorsát – Miskolc és környéke sorsát – sok tízezer fős, reguláris hadseregek csatája döntötte el 1944-ben, nem néhány száz antifasisztát mozgósító, rendhagyó elnevezést viselő »MOKAN-komité«, amelynek fő érdeme: az ellenállás szellemének kialakítása volt. – Nem filmnek, inkább történelmi forrás-publikációnak szánja a Századunk forgatócsoportja ezt az összeállítást (17 terjedelmes interjú részleteit), amely főleg a MOKAN létrejöttének körülményeit kutatja.”²¹⁸

²¹⁵ Cím: *Királygyilkosság – Egy merénylet anatómiája*. Első adás: 1984.10.25. Szakértő: Ormos Mária. Dramaturg: Hanák Gábor. Operatőr: Sára Sándor és Kurucz Sándor. Írta és rendezte: Bokor Péter.

²¹⁶ RTV 1984/43. 20.

²¹⁷ Cím: *A Századunk-sorozat archívumából – A „MOKAN”*. Első adás: 1984.12.12.

²¹⁸ RTV 1984/48. 27.

*A Századunk-sorozat gyűjteményéből - Mengele doktor énekel*²¹⁹

„A magyar filmriporter [Bokor Péter] természetesen nem találhatta meg az auschwitzi rámpán válogató SS-orvost, a koncentrációs táborbeli ikerkísérletek hírhedt kiötlőjét és kivitelezőjét, ahogy akkoriban nevezték: a halál angyalát. Meglelte viszont azokat a magyarokat – nyilasokat, a menekülőkkal Nyugatra sodródottakat –, akik rejtegették (vagy nem rejtegették, de tudtak róla, barátkoztak vele). ... Mengele ismerősei ülnek az őserdei hacienda²²⁰ közepén vagy a nagyvárosi villa süppedő foteljeiben, nincs főlnivalójuk, elmondják tehát a magukét – kifejtik, hogy milyen ember volt ez a csöndes, zenekedvelő gazdatiszt.”²²¹

²¹⁹ Cím: *A Századunk-sorozat gyűjteményéből – Mengele doktor énekel*. Első adás: 1986.04.27. Operatőr: Molnár Miklós. Szakértők: Juhász Gyula és Hanák Gábor. Írta és rendezte: Bokor Péter.

²²⁰ hacienda (spanyol): nagy, több épületet is magában foglaló földbirtok

²²¹ Zöldi László: A halál angyala. RTV 1986/16. 3.

Bibliográfia

Segédkönyvek

A televízió és hatása 1963. Budapest (Központi Statisztikai Hivatal) 1964.

ANGELUSZ Róbert - BÉKÉS Ferenc - NAGY Mária -
TÍMÁR János: *Az újságíró társadalom helyzete 1981-ben.*
h. n. (k. n.) é. n.

BARTA Barnabás (szerk.): *Magyarország
művelődési viszonyai 1960-1982.* h. n. (Kossuth) 1984.

HERMANN Péter (főszerk.): *MTI Ki kicsoda 2009.*
Kortársaink életrajzi lexikona. Budapest (MTI) 2008.

LÉVAI Béla – SAJDIK Ferenc (szerk.): *Rádió és
televízió évkönyv, 1965.* Budapest (Magvető) 1965.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv,*
1964. Budapest (Magvető) 1964.

LÉVAI Béla (szerk.). *Rádió és televízió évkönyv,*
1966. Budapest (Magvető) 1966.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv,*
1967. Budapest (Magvető) 1967.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv,*
1968-1969. Budapest (Minerva) 1968.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv*,
1970. Budapest (Minerva) 1970.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv*,
1971. Budapest (Minerva) 1971.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv*,
1972. Budapest (Minerva) 1972.

LÉVAI Béla (szerk.): *Rádió és televízió évkönyv*,
1974. Budapest (Minerva) 1974.

Magyar Nagylexikon. Budapest (Magyar
Nagylexikon Kiadó) 1993-2004.

MARKÓ László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi
Lexikon.* h. n. (Magyar Könyvklub) 2001.

PÉTER László (főszerk.): *Új Magyar Irodalmi
Lexikon.* Budapest (Akadémiai) 1994.

VASS 1978: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar
Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai
1963-1966.* [Budapest] (Kossuth) 1978².

VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista
Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975.*
[Budapest] (Kossuth) 1979².

VASS 1988: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar
Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai
1980-1985.* [Budapest] (Kossuth) 1988.

Szakirodalom

A televízió és a családi nevelés: Nemzetközi Oktatótelevíziós Szeminárium, Eger, 1982. október 7-12.
[Budapest] (Magyar Televízió) 1982.

BAJOMI-LÁZÁR 2005: BAJOMI-LÁZÁR Péter (szerk.): *Magyar Médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig.* Budapest (Akadémiai) 2005.

BERNÁTH László (szerk.): *Műfajismeret.*
[Budapest] [Magyar Újságírók Országos Szövetsége - Bálint Gy. Újságíró Iskola] 1994.

FRICZ 1988: FRICZ Tamás: *Az MSZMP és a tömegkommunikáció. A párt hivatalos nézetei a tömegkommunikáció politikai intézményrendszerben betöltött, illetve társadalmi szerepéről az 1957-1985 közötti tájékoztatáspolitikai témájú dokumentumok tükrében.* Budapest (Tömegkommunikációs Kutatóközpont) 1988.

GERBNER, George: *A média rejtett üzenete: válogatott tanulmányok.* Budapest (Osiris - MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport) 2002.

HARANGI László (szerk.): *Televízió és népművelés: Az 1964. május 19-20-án megrendezett országos konferencia referátuma, hozzászólásai és szemelvények a konferenciára beérkezett tanulmányokból.* Budapest (Népművelési Intézet) 1964.

HARANGI László (szerk.): *Televízió és népművelés. Az 1966. december 15-16-án Salgótarjánban megrendezett Országos Konferencia referátumai és vitaanyaga.* h. n. (Népművelési Propaganda Iroda) 1967.

HORVÁT János: *A televízió és az üzleti televíziós műsортípusok; a televíziós személyiség.* h. n. (k. n.) 1998.

HORVÁT János: *Televíziós ismeretek.* [Budapest] (Média Hungária) 2000.

KELECSÉNYI László [szerk.]: *Bekezdések: pályakép Sára Sándorról.* Budapest (Duna TV) 2000.

[KESZTHELYI Gyula]: *Magyarság a médiában, magyar médiastratégia: Határontúli és hazai médiaszakértők tanácskozása, 2000. április 12-13.* Budapest (Custos) 2000.

KORNIDESZ Mihály, Dr. – Horváth Istvánné: *Bibliográfia a Magyar Televízió történetének*

tanulmányozásához. [Budapest] (Magyar Televízió Központi Archívum és Dokumentációs Osztály) 1990.

LACKÓ Miklós: Tudomány, oktatás, népszerűsítés. Egy történész ankét tapasztalatai. In: SZABOLCS Ottó (szerk.): *Korszerű történelmi műveltség és az ifjúság. A Magyar Történelmi társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1971. évi vándorgyűlésének anyaga.* Budapest (Országos Pedagógiai Intézet) 1972. 134-147.

LÉVAI Béla: *A rádió és a televízió krónikája: 1945-1978.* Budapest (Tömegkommunikációs Kutatóközpont) 1980.

LÉVAI Béla: *A rádió és a televízió krónikája, 1986-1990.* Budapest (MR) 1992.

MÁRVÁNYI György: *A rádió, a televízió és a népművelés.* Budapest (Tankönyvkiadó) 1968.

NAGY Andor: *A televízió és a pedagógia.* Budapest (Tankönyvkiadó) 1977.

NAGY Andor: *Médiapedagógia: televízió a családban és az iskolában.* Pécs (Seneca) 1993.

NAGY Andor: *A „Képernyő tanár úr”-tól a médiapedagógusig: A magyar iskolatelevíziózás három évtizede, 1964-1994.* Eger (EK TF) 1994.

POSTMAN, Neil: *Amusing ourselves to death: public discourse in the age of show business*. Harmondsworth (Penguin Books) 1986.

PRICE, Monroe E.: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest (Magvető Könyvkiadó) [1998].

RÉVÉSZ Klára: *A televízió műsorainak közönségfogadtatása 1977-ben, II*. Budapest (MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont) 1978.

RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest (Sík) 1997.

SCHMITT 1997/1998: SCHMITT Péter (szerk.): *MRT – MTV – MTV Rt 1957-1997*. [Budapest] (MTV Rt Sajtó és PR Főosztály) 1997/1998.

SZABÓ Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest (Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum) 2000.

SZABOLCS Ottó (szerk.): *Korszerű történelmi műveltség és az ifjúság. A Magyar Történelmi társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1971. évi vándorgyűlésének anyaga*. Budapest (Országos Pedagógiai Intézet) 1972.

SZABOLCS Ottó (szerk.): *Történelemtudomány - történelemtanítás - tömegkommunikáció. A Magyar Történelmi Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet, a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja 1973. évi Országos Történész Vándorgyűlésének rövidített anyaga. Eger (1973. július 2-4.). Budapest (Országos Pedagógiai Intézet) 1973.*

TABAJDI – UNGVÁRI 2008: TABAJDI Gábor - UNGVÁRI Krisztián: *Elhallgatott múlt - A pártállam és a belügy - A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956-1990. h. n. (1956-os Intézet – Corvina) 2008.*

VASS 1976: VASS Henrik: *Történelem és tömegkommunikáció. Budapest (Akadémiai) 1976.*

Újság- és folyóiratcikkek

DERSI Tamás: A sajtó és a történelem. *Rádió és Televízió Szemle.* 1973/4. 135-144.

HEGEDŰS István: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. *Médiakutató.* 2001/Tavaszi. 45-60.

K. D.: A Lusitania elsüllyesztése. *Kritika.* 1986/3. 47.

LÁZÁR Guy: Történelem és tömegkommunikáció.
– Vándorgyűlés Egerben. *Rádió és Televízió Szemle*.
1973/3. 156-163.

S. L.: A bennünk élő történelem. Kísérlet. *Kritika*.
1985/5. 39.

SÁNDOR György: Rádió, televízió – művelődés.
Népművelési Értesítő. 1968/4. 301-317.

STALLER Tamás: Magyar évszázadok. *Kritika*.
1988/10. 42.

SYLVESTER András: Televízió és ismeretterjesztés
I. *Népművelés*. 1968/11. 20-21.

SYLVESTER András: Televízió és ismeretterjesztés
II. *Népművelés*. 1968/12. 20-21.

SYLVESTER András: Televízió és ismeretterjesztés
III. *Népművelés*. 1969/2. 13-14.

SYLVESTER András: Televízió és ismeretterjesztés
IV. *Népművelés*. 1969/3. 19-21.

SZABÓ András Endre: A televízió és a kulturális
fejlődés. *Rádió és Televízió Szemle*. 1969/1. 106-124.

SZABOLCS Ottó: Történelem és
tömegkommunikáció. *Társadalmi Szemle*. 1973/8-9. 112-
114.

SZECSKŐ Tamás: Megjegyzések a szocialista tömegkommunikáció funkcióihoz. *Rádió és Televízió Szemle*. 1972/4. 5-13.

TAKÁCS Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. *Médiakutató*. 2005/Tavaszi. 55-70.

Történettudomány és történeti tudatformálás. *Történelmi Szemle (TSZ)* 1969 (11) /3-4. 170-207.

VASS Henrik: A tudomány és a népszerűsítés. *Népszava*. 1971. július 17. 5.

VASS Henrik: Történelem és tömegkommunikáció. *Népszava*. 1973. július 8. 9.

VASS Henrik: Tudatformálás és történelemszemlélet. *Magyar Nemzet*. 1974. november 10. 9.

ZÖLDI: Ismerjük-e a történelmet? Vita a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban. *Élet és Irodalom* 1975. május 3. 6.